

Israël in de prediking

Een onderzoek naar de plek van Israël in de prediking binnen de Hersteld Hervormde Kerk

André Gerritsen

HBO Theologie

Israël in de prediking

*Een onderzoek naar de plek van Israël in de prediking binnen de Hersteld
Hervormde Kerk*

Student

André Gerritsen
HBO Theologie
andre-gerritsen@hotmail.com

Trajectbegeleider

Sjoerd van der Velde

Beoordelaars

1e Jan Martijn Abrahamse
2e Anneke Kloosterman – Van der Sluys

Opdrachtgever

Commissie Israël (Hersteld Hervormde Kerk)
Ds. R. Van de Kamp
rvandekamp@kliksafe.nl

Publieksversie

Voor u ligt de publieksversie van het onderzoeksrapport *'Israël in de prediking: Een onderzoek naar de plek van Israël in de prediking binnen de Hersteld Hervormde Kerk'*. Deze versie is ontwikkeld voor het brede publiek. In deze versie zijn bepaalde gegevens wegens privacyredenen geanonimiseerd. Om die reden zijn ook niet alle bijlagen opgenomen in deze versie. Indien gewenst, kunt u deze opvragen bij de auteur van dit onderzoeksrapport.

Voorwoord

Voor u ligt een onderzoek dat antwoord geeft op de vraag hoe er in de prediking binnen de Hersteld Hervormde Kerk meer aandacht voor Israël kan komen. Met dit onderzoek heb ik inzichtelijk willen maken hoe er voor dit onderwerp weer meer aandacht kan komen en welke factoren daar een grote rol bij spelen. Dit onderzoek heeft als aanleiding een aantal persoonlijke gesprekken met mensen die een veel grotere affiniteit met Israël hebben dan ik - op dat moment - had. Door deze ontmoetingen werd mijn interesse voor dit onderwerp gewekt en ging ik de noodzaak van de bezinning op Israël inzien. Het is Van Campen (2017, pp. 13-16) die laat zien dat dit onderwerp nauw samenhangt met de verwachtingen die wij hebben met betrekking tot de spoedige wederkomst van de Heere Jezus Christus. Dit onderzoek heeft mij geleerd hoe verschillend er gedacht wordt over dit onderwerp. Hoewel er (maar) een kleine groep predikanten geïnterviewd is, zijn daar toch heel diverse dingen uit naar voren gekomen. Eén van de ervaringen die ik in dit onderzoek opgedaan heb, was dat, naarmate ik meer met dit onderwerp bezig was en de predikanten interviewde, erachter kwam dat het thema Israël niet een los thema is, maar dat het een thema is dat door heel de Bijbel heen verweven is. Ik heb ontdekt dat er vele verschillende manieren zijn om betekenis te geven aan het *Israël* zoals dat in een Bijbelgedeelte of profetie genoemd wordt. Echter heb ik ook ontdekt dat de manier waarop ik de Bijbel lees met betrekking tot Israël, niet alleen tot die gedeelten beperkt blijft die over Israël gaan, maar dat het alle thema's raakt die de Bijbel benoemt. Als zodanig kan ik zeggen dat dit onderzoek een enorme verrijking is geweest voor mijn persoonlijke leven en de diepgang die er in het persoonlijk Bijbellezende is gekomen.

Mijn dank gaat uit naar de diverse docenten van de Christelijke Hogeschool Ede, die mij tijdens dit onderzoek hebben geholpen. In het bijzonder noem ik S. van der Velde, die als trajectbegeleider mij begeleid heeft om tot een plan voor dit onderzoek te komen en om dit onderzoek uit te voeren. Mijn begeleider namens de Commissie Israël van de Hersteld Hervormde Kerk, ds. R. van de Kamp, wil ik ook nadrukkelijk bedanken. Hij heeft mij geholpen om tot een concrete onderzoeksvraag te komen en om de probleemstelling te doorgronden. Verder wees hij mij op de accenten die nodig waren om dit onderzoek op een goede manier uit te voeren en voorzag hij mij van adviezen en van waardevolle contacten, die bijgedragen hebben aan dit onderzoek. Mijn bijzondere dank gaat uit naar mijn lieve Rineke. Zonder enige terughoudendheid heeft ze talloze dagen en avonden geaccepteerd dat ik bezig was met dit onderzoek. Zij is mijn meest trouwe lezer en voorzag mij telkens weer van feedback die ik nodig had. Soms taalkundig, soms door even met een frisse blik het onderzoek te bekijken en te wijzen op accenten die ik zelf over het hoofd zag. Mede door haar onvermoeide liefde en steun om mij aan te horen over dit onderwerp, ben ik in staat geweest dit onderzoek af te ronden. Zonder haar was dit onderzoek geen succes geworden. Tot slot gaat mijn grootste dank uit naar mijn God en Vader in de hemel. Hij gaf mij de kracht, energie en de inzichten die nodig waren om mij telkens weer in te kunnen zetten tijdens dit onderzoek. Het is mijn wens dat dit onderzoek een bijdrage levert aan de uitbreiding van Zijn Koninkrijk. Tevens hoop ik dat door dit onderzoek vanuit de christelijke gemeente een sterkere roep komt om de komst van Jezus Christus.

André Gerritsen

7 januari 2019, Apeldoorn

Samenvatting

Dit onderzoek is gedaan vanuit de opleiding HBO theologie aan de Christelijke Hogeschool Ede. De opdrachtgever is de Commissie Israël van de Hersteld Hervormde Kerk, vertegenwoordigd door ds. R. van de Kamp. De aanleiding voor dit onderzoek was de vraag hoe er meer aandacht gecreëerd kan worden voor Israël in de prediking binnen de Hersteld Hervormde Kerk. De Commissie Israël is benieuwd naar de factoren die bij predikanten meespelen in het bepalen van de plek die zij aan Israël geven. Daarnaast is zij benieuwd naar de mogelijkheden die er zijn om de plek van Israël in de prediking te vergroten. Dit heeft geleid tot de hoofdvraag: *Op welke manier kan de Commissie Israël zorgen dat er in de preken binnen de Hersteld Hervormde Kerk meer aandacht ontstaat voor de betekenis van een tekst voor Israël, waarin profetisch over Israël gesproken wordt?* De doelstelling van dit onderzoek is dat de Commissie Israël inzicht heeft in de verschillende factoren die van invloed zijn bij het bepalen van de plek voor Israël in de prediking. Daarnaast is als gevolg van dit onderzoek een plan opgesteld, waarmee de Commissie Israël één van de aanbevelingen concreet kan gaan uitvoeren. Het onderzoek bevat een theoretische verkenning naar de vraag wie Israël is, wanneer daar in de Bijbel over gesproken wordt. Wanneer kan gesproken worden over een profetie en hoe gaat de opleiding van de Hersteld Hervormde Kerk hiermee om? Dan volgt een analyse van de kwalitatieve gegevens die door middel van het luisteren van preken en door middel van interviews verzameld zijn. Deze geven antwoord op de vragen welke plek Israël in de beluisterde preken krijgt en welke factoren voor die predikanten meespelen bij het bepalen van deze plek. Vervolgens wordt antwoord gegeven op de vraag hoe Israël een prominentere plek kan krijgen in de prediking.

Bij de geïnterviewde predikanten spelen meerdere factoren een rol bij het bepalen van de plek die Israël krijgt in de prediking. De belangrijkste twee factoren zijn: *wordt Israël letterlijk uitgelegd of vergeestelijkt en betrokken op de gemeente* en: *welke visie op het verbond heeft de betreffende predikant?* Het vergeestelijken van Israël lijkt de voorkeur te krijgen, omdat daarmee (naar het lijkt) de uitleg van een tekstgedeelte sneller relevant gemaakt kan worden voor de luisteraars. Het tegenovergestelde wordt ook zichtbaar: wanneer er meer ruimte is voor de letterlijke betekenis van Israël in een tekstgedeelte, is er ook meer aandacht voor het concrete volk van Israël in de prediking. Een gemeenschappelijke deler bij de geïnterviewden was dat zij Israël allemaal een belangrijk thema vinden. Over de mogelijkheden die predikanten zien op Israël meer aandacht te geven in de prediking wordt verschillend gedacht. Kennis delen vanuit de Commissie Israël en als predikanten onderling met elkaar het debat over Israël aangaan, worden in elk geval als belangrijke elementen gezien om meer aandacht voor Israël onder predikanten te verwekken.

Voorgesteld is om vanuit de Commissie Israël een bezinning en een debat over Israël onder predikanten op gang te brengen. Hiermee bereik je de doelgroep: namelijk zij die invloed hebben op de prediking. Om meer kennis over Israël te creëren bij (aankomende) predikanten is voorgesteld om in de theologische opleiding meer aandacht aan Israël te schenken. Hierin zou de Commissie Israël eventueel zelf een rol kunnen spelen. Verder is geadviseerd om verschillende visies op Israël met de consequenties daarvan te publiceren in een informatieblad onder predikanten. Op die manier wordt voor predikanten duidelijk welke visie ze zelf wel of niet willen navolgen. Deze laatste aanbeveling is tot een concreet plan uitgewerkt.

Inhoud

Publieksversie.....	3
Voorwoord	4
Samenvatting.....	5
1. Inleiding.....	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Probleemstelling.....	8
1.3 Vraagstelling.....	9
1.4 Doelstelling	9
1.5 Afbakening en afkortingen.....	10
2. Methode van onderzoek	12
2.1 Soort onderzoek	12
2.2 Data verzameling.....	12
2.3 Data analyse	12
2.4 Validiteit en betrouwbaarheid	13
2.5 Ethische aspecten	14
3. Theoretisch kader	15
3.1 Inleiding	15
3.2 Wie is Israël?	15
3.3 Profetie over Israël	17
3.4 De plek van Israël in de prediking	18
3.5 Hersteld Hervormd Seminarie.....	19
3.6 Resultaten theoretisch kader	20
4. Plek van Israël in de prediking	21
4.1 Inleiding	21
4.2 Analyses preken	21
4.3 Conclusie.....	24
5. Factoren die de betekenis van een tekst voor Israël in de prediking bepalen	25
5.1 Inleiding	25
5.2 Bepalende factoren voor de betekenis van een tekst voor Israël.....	25
5.3 Mogelijkheden om de betekenis van een tekst voor Israël meer aandacht te geven	28
5.4 Conclusie.....	30
6. Conclusie	32
7. Discussie en aanbevelingen.....	33

7.1	Discussie.....	33
7.2	Aanbevelingen.....	34
	Literatuurlijst	36
	Bijlagen.....	38

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Afgelopen mei waren er (weer) veel granaatbeschietingen in het grensgebied tussen Israël en Palestina. De berichtgeving hierover kwam erg eenzijdig op mij over. Dit werd ook bevestigd toen ik met mijn vrouw in de auto een radio interview met Els van Diggele hoorde. In dit interview (Van Diggele, 2019a) bespreekt zij haar boek *De misleidingsindustrie: Hoe Nederlandse media ons dagelijks beetnemen*, waarin het gaat over misleidende media. Ook benoemt ze hoe eenzijdig het nieuws rondom Israël gepresenteerd wordt. Tegelijk wordt uit het interview duidelijk hoe actueel het thema is, als genoemd wordt dat je ieder verjaardagsfeestje wel kan laten schudden door over Israël te beginnen. In haar boek wordt duidelijk dat dit probleem niet alleen de politiek betreft, maar ook de 'gewone' Nederlander: als zij een gesprek met een jongere schetst die op zoek is naar objectieve berichtgeving (Van Diggele, 2019b). Niet alleen de politiek, maar ook de mening van de individu wordt door de Nederlandse media beïnvloedt. Het radio interview heeft bij mij de vraag opgeroepen of er niet meer aandacht voor Israël moet zijn in mijn leven. Rond dezelfde periode kwam ik, in gesprek met verschillende gemeenteleden, erachter hoe verschillend er gedacht kan worden over Israël en dat vanuit verschillende perspectieven¹. In één van die gesprekken vertelde iemand mij dat bijvoorbeeld Psalm 47 vaak op Hemelvaartsdag gezongen wordt, maar dat deze juist over het koningschap van de Messias gaat.

Deze dingen hebben bij mij een interesse aangewakkerd in het Joodse volk en in het bijzonder een interesse in profetieën die gaan over Israël. Naar mijn idee worden die profetieën toch vaak uitgelegd met een geestelijke betekenis voor de luisteraars in de kerkbank, terwijl voorbij gegaan wordt aan de betekenis die dit heeft voor het land en volk Israël. Één van de vragen die ik vaak heb bij de profetieën die gaan over Israël is: wat is de betekenis van die Bijbelgedeelten voor Israël en wat is de betekenis van deze gedeelten voor mij? Israël is voor mij een belangrijk thema geworden, mede omdat, politiek gezien, veel van wat er gebeurt in de wereld, draait om Israël. Om die reden heb ik de Commissie Israël van de Hersteld Hervormde Kerk benaderd met de vraag of ik voor hen een onderzoek mag doen. Het is hun taak om gemeenten en kerkenraden toe te rusten rondom het thema 'Israël' (Hersteld Hervormde Kerk, 2018, P. 2). Voor hen is het de vraag hoe ze dit goed kunnen vormgeven.

1.2 Probleemstelling

De kerkorde van de Hersteld Hervormde Kerk (2018, p. 2) schrijft voor dat de Commissie Israël (onder verantwoording van de generale synode), verantwoordelijk is om leiding te geven aan het onderzoeken van de Heilige Schrift ten aanzien van het volk Israël en om gemeenten bewust te maken van hun roeping ten aanzien van Israël. Een manier waarop dat concreet kan gebeuren, is om middels de prediking de gemeente toe te rusten en het thema onder de aandacht te brengen. Wat echter opvalt, is dat er in veel preken over Bijbelgedeelten die betekenis hebben voor Israël voorbij gegaan wordt aan deze betekenis en er (vrijwel) direct overgegaan wordt naar de betekenis voor de luisteraars. Hierdoor kan de eerste betekenis van een tekst ondergeschoven raken en dat kan als gevolg hebben dat de gemeente (op microniveau, bij de gemeenteleden) niet of nauwelijks aandacht heeft voor Israël als land en volk. Ook zal er waarschijnlijk onder de predikanten zelf (te) weinig (concrete) aandacht voor Israël zijn, waardoor het moeilijker is om vanuit de kerk op macro niveau te

¹ Bijvoorbeeld vanuit de perspectieven van politiek, geografie of godsdienst en vaak ook overlappend.

voldoen aan de roeping om aan het Joodse volk te getuigen dat Jezus de Christus is (HHK, 2018, p 2). Daarnaast hebben predikanten net als andere mensen, mogelijk te weinig kennis over Israël en de actuele ontwikkelingen rondom Israël. Ook zij moeten het vaak met (zoals Van Diggele dit noemt) eenzijdige informatie doen (Van Diggele, 2019a). Om hier verandering in te brengen is het belangrijk dat er in de prediking die gaat over deze Bijbelgedeelten, meer aandacht komt voor de betekenis van de tekst voor Israël. Aangezien de Commissie Israël hier nog niet eerder onderzoek naar gedaan heeft, kan er geen onderbouwde hypothese gesteld worden over mogelijke redenen die hieraan ten grondslag liggen.

1.3 Vraagstelling

Dit onderzoek is erop gericht om een antwoord te vinden voor het probleem dat signaleerd is in de probleemstelling en om te komen tot een verbeterplan. Om dit te kunnen wordt in dit onderzoek een antwoord gegeven op de volgende hoofdvraag:

Op welke manier kan de Commissie Israël zorgen dat er in de preken binnen de Hersteld Hervormde Kerk meer aandacht ontstaat voor de betekenis van een tekst voor Israël, waarin profetisch over Israël gesproken wordt?

De volgende deelvragen zijn nodig om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden:

- 1) *Wat wordt bedoeld met Israël en profetieën die gaan over Israël?*
- 2) *Welke plek wordt er door predikanten in preken gegeven aan de eerste betekenis van een tekst waarin profetisch over Israël gesproken wordt?*
- 3) *Welke factoren spelen mee voor predikanten bij het bepalen van de plek die de betekenis van een tekst voor Israël krijgt in de prediking?*

1.3.1 Toelichting deelvragen

De eerste deelvraag geeft een theoretische verkenning over dit onderwerp. Waar moeten wij aan denken als we over Israël lezen? Hoe herken je of een profetie over Israël gaat en op welke manier krijgt Israël een plek in de theologische opleiding van de HHK? De tweede deelvraag is erop gericht om erachter te komen welke plek de eerste betekenis voor het land en volk van Israël in de prediking naar voren komt, wanneer er een Bijbelgedeelte behandeld wordt waarin profetisch over hen gesproken wordt. Het gaat er in deze vraag dus niet om welke (mogelijke) betekenissen allemaal aan de tekst gegeven worden, maar heel specifiek welke plek de betekenis voor Israël krijgt in de preek. De derde deelvraag wordt in de praktijk beantwoord wanneer, door middel van interviews, achterhaald wordt welke factoren een rol spelen wanneer Israël een plek moet krijgen in de prediking.

1.4 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is dat de opdrachtgever D.V. februari 2020 inzicht heeft op hoe het thema 'Israël' een grotere plek kan innemen in de prediking. Daar hoort bij dat er dan een innovatieplan is, voor de Commissie Israël, wat predikanten helpt om in hun preken een grotere plek toe te kennen aan de eerste betekenis voor Israël vanuit een Bijbelgedeelte. Door een antwoord te krijgen hoe deze betekenis een grotere plek kan innemen in de prediking, wordt het mogelijk om dit plan te maken. Het uiteindelijke doel hiervan is dat de Commissie Israël kan voldoen aan hun opdracht zoals die beschreven staat in de kerkorde van de Hersteld Hervormde Kerk (2018, p. 2), namelijk dat ze leiding kunnen geven aan het onderzoeken van de Heilige Schrift ten aanzien van het

volk Israël en dat ze gemeenten bewust kunnen maken van hun roeping ten aanzien van Israël. De doelstelling is als volgt SMART te formuleren: D.V. februari 2020 heeft de Commissie Israël van de Hersteld Hervormde Kerk inzicht in hoe het thema 'Israël' beter tot haar recht kan komen in de prediking en heeft zij een concreet plan dat uitgevoerd kan worden om predikanten toe te rusten zodat dit thema ook tot haar recht kan komen in de prediking.

1.5 Afbakening en afkortingen

De hoofdvraag en deelvragen hebben een bepaalde afbakening nodig. De opdrachtgever, *de Commissie Israël*, gaat uit van de Hersteld Hervormde Kerk. Daarom richt dit onderzoek zich alleen op preken die gehouden zijn door predikanten van de Hersteld Hervormde Kerk en niet van predikanten in andere kerkverbanden. Het onderzoek richt zich specifiek op alleen de preken en niet de rest van de liturgie. Dit omdat een tekstgedeelte het uitgangspunt is voor de preek, en bijvoorbeeld (vrijwel) niet voor het gebed en het onderzoek er juist op gericht is hoe de betekenis vanuit de tekst zichtbaar kan worden. Omdat de opdrachtgever zich specifiek richt op *Israël*, zal dit onderzoek zich ook alleen bezig houden met Bijbelgedeelten waarin een betekenis voor Israël ligt en niet over andere profetieën. Om dezelfde reden zal dit onderzoek zich ook richten op de *betekenis van een tekst voor Israël*. Een tekst bevat vaak meerdere betekenislagen, maar de betekenis van de tekst voor Israël zal in dit onderzoek de nadruk krijgen. Hieronder is van enkele begrippen weergegeven wat de reikwijdte van het begrip is in het kader van dit onderzoek.

a) *Preken binnen de Hersteld Hervormde Kerk*

Wanneer in het onderzoek over preken of over preken binnen de Hersteld Hervormde Kerk gesproken wordt, heeft dat altijd betrekking op de onderzochte preken. In andere gevallen wordt het vermeld. Daarnaast gaat het in dit onderzoek over preken die gehouden zijn door predikanten in Hersteld Hervormde gemeentes. Anders zouden ook preken van CGK kunnen worden meegenomen, aangezien de HHK ook predikanten uit de CGK voor laat gaan in de HHK.

b) *Tekst*

Met tekst wordt in dit onderzoek een Bijbelgedeelte bedoeld wat geprekeerd wordt. Als er gesproken wordt over de tekst, wordt dus niet één enkele losse Bijbeltekst bedoeld, maar een afgebakend stuk of perikoop. Tekst en Bijbelgedeelte kunnen afwisselend gebruikt worden, maar in dit onderzoek wordt er dezelfde betekenis aan gegeven.

c) *Betekenis van een tekst*

In dit onderzoek wordt met de betekenis van een tekst de zin of waarde (relevantie) van een bepaalde tekst bedoeld. Het gaat dan vooral om de hermeneutische betekenis en niet alleen om de betekenis van een bepaald woord of tekstgedeelte. Het gaat om de uitleg die een tekstgedeelte krijgt, waardoor deze relevant wordt.

d) *Hermeneutiek*

Hermeneutiek is een sleutelwoord bij het zoeken naar de betekenis van een Bijbelgedeelte dat gaat over Israël. In dit onderzoek is hermeneutiek het uitgangspunt dat gebruikt wordt om deze betekenis te ontdekken. Het zijn de regels die een predikant hanteert om tot een goede uitleg te komen. Zo kan het zijn dat een predikant ervoor kiest om een bepaald gedeelte te vergeestelijken, terwijl een andere predikant hetzelfde gedeelte letterlijk neemt en daardoor tot een andere betekenis komt. Met hermeneutiek wordt dus niet (alleen) de manier bedoeld om de betekenis van een Bijbelgedeelte voor de hedendaagse luisteraars te achterhalen, maar gaat het veel meer over de vraag hoe de Bijbel wordt gelezen.

e) *Israël*

In dit onderzoek wordt met Israël het concrete volk van Israël bedoeld. Het ziet op de gehele Joodse natie, bestaande uit al de twaalf stammen. Het gaat dus niet om een zogenaamd geestelijk Israël wat betrekking kan hebben op alle gelovigen, maar op het concrete volk (en soms land) van de Joden. Dit is een voorlopige definitie, in hoofdstuk drie wordt dit begrip verder uitgewerkt.

f) *Letterlijk*

Dit onderzoek spreekt veelvuldig over de *letterlijke* betekenis van een tekst. Hiermee wordt in dit onderzoek vooral de historische/concrete betekenis van een Bijbelgedeelte bedoeld. Bij de letterlijke uitleg zoals dat in dit onderzoek gebruikt wordt, gaat het om de betekenis voor het concrete volk van Israël en dus niet om een uitleg voor het geestelijke Israël, dat betrekking kan hebben op alle gelovigen.

Voor de leesbaarheid van dit onderzoek maak ik gebruik van enkele afkortingen die in het vervolg van dit onderzoek gebruikt worden.

a) HHK: De Hersteld Hervormde Kerk.

c) OT: Oude testament

b) CGK: Christelijke Gereformeerde Kerken.

d) NT: Nieuwe testament

De aangehaalde Bijbelteksten in dit onderzoek zullen, tenzij anders vermeld, geciteerd worden uit de Statenvertaling. Verder komt de aanduiding Joden zowel met een hoofdletter zonder een hoofdletter voor in dit onderzoek. Dit ziet op het onderscheid tussen de etnische en de religieuze aanduiding.

2. Methode van onderzoek

2.1 Soort onderzoek

Dit onderzoek is een kwalitatief onderzoek. Dat betekent dat er niet gezocht wordt naar een generiek antwoord, maar om juist door middel van kwalitatieve data de diepte aan te boren. In dit onderzoek is ervoor gekozen om een aantal preken, van Hersteld Hervormde predikanten, te analyseren op het thema 'Israël' en daarover in gesprek te gaan met de predikanten. Hoe de keuze voor de preken tot stand is gekomen, wordt hieronder uiteengezet.

2.2 Data verzameling

De vorm van dataverzameling is wisselend per deelvraag. De eerste deelvraag richt zich op het theoretisch kader en daarbij zal gebruik gemaakt worden van *secundaire literatuur* (Verhoeven, 2011, p. 152). Onder andere Calvijn, Brakel en dominee De Vries komen aan bod, doordat zij als gezaghebbend gelden binnen de HHK². Voor de tweede deelvraag is de data (preken) via internet opgezocht. Hiervoor is gebruik gemaakt van de zoekmachine Google en is beperkt tot de resultaten van de eerste vijf pagina's. Als eerste is er uiteraard gezocht naar preken over een Bijbelgedeelte waarin het over Israël of het volk van Israël gaat en die door predikanten van de HHK gehouden zijn. Het aantal preken, dat hiervoor in aanmerking kwam en dat op internet gevonden kon worden, was zeer beperkt. Een ander criterium was dat er per tekstgedeelte minimaal twee preken moesten zijn, zodat er een vergelijking kon plaatsvinden. Daardoor vielen preken over enkele bekende Bijbelgedeelten zoals Ezechiël 37 af, omdat daar maar één preek over gevonden werd. Daarnaast was er het criterium dat het preken van allemaal verschillende predikanten zouden zijn, om zo de diversiteit te vergroten. Uiteindelijk zijn acht preken gevonden. Drie preken met een tekst uit Jesaja 49, twee preken over Zacharia 12 en drie preken over de laatste tien verzen van Johannes 11. Deze acht preken zijn gehouden in de periode 2013-2019. Door deze manier van zoeken te hanteren, was de kans het grootst dat de predikanten die beluisterd werden, de volle breedte van de HHK vertegenwoordigen. Voor de derde deelvraag zijn persoonlijke interviews afgenomen met predikanten die de geanalyseerde preken hebben gehouden. Door verschillende omstandigheden (ziekte en tijdsgebrek) waren vier van de acht benaderde predikanten beschikbaar voor een interview. Bewust is gekozen voor persoonlijke diepte interviews omdat gezocht is naar diepgaande informatie en omdat iemand interviewen over zijn preek mogelijk gevoelig kon liggen (Verhoeven, 2011, p. 150). Deze interviews zijn gehouden aan de hand van een zogenaamde topiclijst, om zo tot een *halfgestructureerd interview* te komen. Op die manier was er wel structuur in de interviews, maar was er ook ruimte voor de eigen inbreng van de geïnterviewde (Verhoeven, 2011, p. 150). De vragenlijst die is gebruikt, is gebaseerd op de informatie verkregen is uit de eerste twee deelvragen.

2.3 Data analyse

Voor de eerste deelvraag is de gevonden literatuur geanalyseerd. Dit is gedaan door gebruik te maken van een literatuurmatrix en op die manier de relevante gegevens te gebruiken. De preken die zijn gevonden voor de tweede deelvraag, zijn geanalyseerd volgens een methode die ontleend is aan dr. P. Buitelaar. In zijn *Geloofsbevinding in de prediking* (Buitelaar, 1996) benoemt hij een methode om preken te analyseren (p. 125). Hij geeft eerst een definitie van het element in de preek die hij onderzoekt. Daarna stelt hij een aantal vragen bij de preek die hij analyseert, welke voortkomen uit de definitie. Deze methode is voor dit onderzoek ook gebruikt, hoewel de definitie en daardoor de

² Dit blijkt uit persoonlijke correspondentie tussen de auteur en ds. R. van de Kamp.

vragen die aan de preken gesteld zijn, anders waren. De definitie van wat geanalyseerd is en de vragen die gesteld zijn aan de preken, zijn opgenomen in bijlage 1. Vanwege de beperkte tijd die beschikbaar was voor dit onderzoek, zijn de preken niet uitgeschreven. Om privacy redenen zijn de preken niet opgenomen in de bijlage, wanneer nodig kunnen deze opgevraagd worden bij de auteur van dit onderzoek. De interviews die zijn gehouden, zijn vervolgens voor de beantwoording van de derde deelvraag getranscribeerd. Op die manier waren de interviews goed te anonimiseren en werd het gemakkelijker om de data eruit te halen. Deze teksten zijn vervolgens eerst gefragmenteerd en geïnterpreteerd. Vervolgens zijn de fragmenten gecodeerd. Voor ieder fragment is een aparte code gebruikt. De lijst met gebruikte codes is opgenomen als bijlage van het onderzoek (bijlage 5). Vervolgens zijn de termen gegroepeerd en is er een hiërarchie aangebracht. Vervolgens is gezocht naar verbanden tussen de gecodeerde fragmenten. Dit is gedaan door hoofdgroepen en subgroepen te maken en vervolgens deze te structureren. Deze methode is ontleend aan Verhoeven, die deze stappen één voor één beschrijft (2011, p. 304, 305). Tot slot zijn alle gegevens die gevonden zijn verwerkt in een overzichtelijk onderzoeksrapport.

2.4 Validiteit en betrouwbaarheid

Om de betrouwbaarheid van het onderzoek te verhogen zijn de gekozen preken eerst geanalyseerd en is vervolgens de prediker geïnterviewd, waarbij de wijze van interviewen en de kernvragen telkens hetzelfde zijn geweest. Eén van de interviews vond door omstandigheden telefonisch plaats, waardoor non-verbale communicatie gemist werd. Voor de resultaten is dat niet van invloed geweest. Op deze manier kon vergeleken worden welke keuzes er gemaakt zijn per preek en was het mogelijk om betrouwbare uitspraken te doen over de plek die Israël kan innemen in de prediking. Door deze manier van werken zijn de uitspraken in dit onderzoek ook beter te generaliseren op andere Bijbelgedeelten die een profetie bevatten over Israël. Hiermee is geprobeerd het onderzoek *inhoudelijk* generaliseerbaar te maken, wat van belang was voor de validiteit (Verhoeven, 2011, p. 320). Daarnaast zijn de interviews gebruikt voor een zogenaamde *membercheck*, om de analyse van de preken controleren, wat de analyse betrouwbaarder heeft gemaakt. Helaas was het niet mogelijk om een steekproef te nemen uit alle predikanten binnen de HHK. Dit is wel geprobeerd, maar het leverde een te kleine set aan preken op om te onderzoeken, omdat bleek dat er dan vaak geen preek gevonden kon worden over dit thema, die gehouden was door de predikant die uit de steekproef kwam. Om die reden is ervoor gekozen om als uitgangspunt enkele tekstgedeelten te kiezen die een profetie over Israël bevatten en meerdere preken over dit Bijbelgedeelte te analyseren. Ook is als eis gesteld dat het allemaal verschillende predikanten zouden zijn, om zo een zo breed mogelijk beeld te krijgen. De interviews die zijn gehouden zijn opgenomen en als mp3 bestand bewaard. Deze zijn in bezit van de auteur van dit onderzoek. De uitgewerkte bestanden van de interviews en de analyses van de preken zijn in een apart bestand bewaard, zodat deze beschikbaar zijn voor een eventuele heranalyse. Deze stappen zijn belangrijk voor de betrouwbaarheid van het onderzoek (Verhoeven, 2011, p. 319). Door in de interviews begrippen en termen die genoemd worden te laten uitleggen of nogmaals op een andere wijze te benoemen, is gezorgd dat daadwerkelijk gemeten is wat er gemeten moest worden en is rekening gehouden met begripsvaliditeit (Verhoeven, 2011, p. 322). De interne validiteit is verhoogd doordat de analyses van de preken naast de interviews gelegd kunnen worden. Op die manier was het mogelijk om vanuit twee invalshoeken de informatie vergelijken.

2.5 Ethische aspecten

In dit onderzoek is rekening gehouden met de vijf principes die de NWO noemt in haar *gedragscode wetenschappelijke integriteit*. Deze vijf principes zijn eerlijkheid, zorgvuldigheid, transparantie, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid (NWO, 2018, p. 13). Deze vijf principes komen in iets andere bewoordingen terug in het advies *Gedragscode praktijkgericht onderzoek* (CGPO, 2010) dat zij uitbrachten aan de HBO raad. Het eerste principe betekent dat de bronnen op de juiste gebruikt zijn, zodat er geen ongenueanceerde, verkeerde uitspraken gedaan zijn en dat de aannames getoetst zijn aan de bronnen. Op die manier is het onderzoek een *eerlijke* weergave geworden. Dat vereist het tweede principe, namelijk dat van de *zorgvuldigheid*. Concreet betekende dit dat het onderzoek is uitgevoerd volgens de hier beschreven methode en dat de gevonden gegevens nauwkeurig verwerkt en gerapporteerd zijn. Ook is er *transparant* omgegaan met de gegevens die verzameld zijn, door deze geanalyseerde data toe te voegen als bijlagen aan het onderzoek zodat deze beschikbaar zijn en te achterhalen is op welke gegevens dit onderzoek gebaseerd is. Verder houdt het in dat de stappen die gevolgd zijn in dit onderzoek te controleren zijn. Het onderzoek is verder *onafhankelijk*. Dat houdt in dat het onderzoek niet door anderen is beïnvloed en dat het onpartijdig uitgevoerd is. Dat laatste is zeker van belang geweest bij het analyseren van de preken, omdat daar ook sprake was van een eigen persoonlijke voorkeur van preekstijl, taalgebruik etc. Tot slot is *verantwoordelijkheid* een belangrijk principe geweest in dit onderzoek. Deze verantwoordelijkheid uitte zich in het feit dat er op een integere wijze omgegaan is met de data die verzameld is en dat er (voor zover het de objectiviteit niet in de weg stond) rekening gehouden is met de belangen van de opdrachtgever en de geïnterviewden.

Vanuit deze vijf principes zijn voor de start van het onderzoek in elk geval de volgende twee keuzes gemaakt: Allereerst de keuze voor de formulering van de tweede deelvraag. Deze is heel bewust neutraal geformuleerd. Door een antwoord te zoeken op de vraag welke plek Israël in preken kan hebben die over de tekstgedeelten gaan, kon de respondent neutraal benaderd worden. Het gevaar had anders kunnen zijn dat de geanalyseerde preken (onbewust) kwalitatief beoordeeld zouden worden. De tweede keuze lag op het vlak van de uitwerking van de gegevens. De resultaten van de preekanalyses en de interviews zijn anoniem uitgewerkt. Indien nodig is de koppeling gemaakt worden tussen de analyse van een preek en het interview met de betreffende predikant. Dit is gedaan door de preken en de interviews te nummeren. Van de preken is de datum waarop deze gehouden is, niet genoteerd, zodat vrijwel niet te achterhalen is welke predikant de preek gehouden heeft.

3. Theoretisch kader

3.1 Inleiding

In dit theoretisch kader wordt het kader gesteld waarbinnen dit onderzoek gedaan wordt. Voor het belang van het onderzoek is dit belangrijk, omdat het onderzoek anders te breed ingevuld zou kunnen worden. Achtereenvolgens wordt stilgestaan bij de vraag wie *Israël* is en wanneer een profetie over Israël gaat. Daarna wordt kort stilgestaan bij de visies die er zijn als het gaat over de plek die Israël in de prediking moet innemen. Tot slot komt aan bod hoe er in de opleiding van de Hersteld Hervormde Kerk (Hersteld Hervormd Seminarie) aandacht gegeven wordt aan de plek die Israël inneemt in de prediking.

3.2 Wie is Israël?

Luisteraars in de kerk, kunnen (mede) door hun achtergrond heel verschillende invullingen geven aan het begrip Israël wanneer dat ter sprake komt in de prediking. De ene luisteraar zal dan het land met haar inwoners voor zich zien zoals wij over Nederland kunnen spreken, terwijl de ander het geestelijk zal oppakken en zichzelf schaart onder Israël. Dat doet de vraag opkomen: wie wordt er bedoeld met Israël? Met Van den Brink & Van der Kooi (2013, p. 310) stem ik in dat er met de term Israël vijf verschillende zaken bedoeld kunnen zijn. 1) de staat Israël; 2) het demografische gebied; 3) Het Joodse volk zoals er in de Bijbel over gesproken wordt; 4) Het Joodse volk zoals we dat heden ten dage kennen; en 5) de vertegenwoordigers van het Joodse volk. Over het algemeen zal hier niet zoveel verschil van mening over bestaan. Vrijwel iedereen (her)kent deze vijf betekenissen. Wat veel lastiger is, is de vraag wie Israël is, met betrekking tot de profetieën in de Bijbel. Of anders gezegd: wie wordt er in de Schrift bedoeld wanneer er over Israël gesproken wordt.

In de bekende *Redelijke Godsdienst* zegt Brakel (2002, p. 118) dat wanneer hij spreekt over de bekering van de Joden, hij daarmee de gehele natie bedoelt. Niet alleen de stammen van Juda en Benjamin (die teruggekeerd waren uit de ballingschap) maar alle twaalf stammen. Brakel (2002, pp. 118-119) gaat er dan ook vanuit dat Paulus in Romeinen 11 met Israël de gehele Joodse natie bedoelt en dat (volgens Brakel) in het gehele nieuwe testament met het woord Israël nooit de kerk van het nieuwe testament wordt bedoeld, maar altijd de Joodse natie. Van belang is de opmerking van Fruchtenbaum (1994, p. 785) die uitlegt dat 'geheel Israël' ziet op de Joden die op dat moment in leven zijn³. Brakel legt in het verdere van het hoofdstuk dat hierover gaat (pp. 120-121) helder uit waarom Paulus Israël als natie bedoelt en hij het oog niet heeft op de kerk. Met name de sterke tegenstellingen in Romeinen 9-11 tussen de *joden* en de *heidenen* vormen voor hem een duidelijk teken. Dit sluit aan bij wat Gromacki (2014, p. 98) zegt, wanneer hij laat zien dat Paulus heel Israël op het oog had in Romeinen 11 en volgens hem is Paulus zelf het voorbeeld dat God doorgaat met Israël. Brakel (2002, p. 136) neemt in het spreken over Israël ook de landsbelofte mee en gaat er vanuit dat de Joden weer in het land Kanaän zullen wonen met alle landen die aan Abraham beloofd zijn en tevens dat Jeruzalem weer herbouwd zal worden. Volgens Voetius bedoelt Paulus ook het concrete Joodse volk, maar hij beperkt dit wel tot alleen de stammen Juda en Benjamin, zoals Van Campen (2006, p. 63) dat laat zien. Dit verschil komt volgens hem doordat de overige tien stammen zijn opgegaan in de volken en daarom uitgesloten zijn van de beloften van een algemene bekering

³ Fruchtenbaum laat zien dat sommigen ten onrechte 'geheel Israël' zien als een bewijs dat alle Joden (dus ook die in het verleden gestorven zijn) zalig worden, waardoor Evangelisatie overbodig zou zijn. Hij illustreert dit aan de hand van het voorbeeld van de uittocht uit Egypte. Daar wordt ook gesproken over geheel Israël dat gered is uit Egypte, wat uiteraard ziet op de toen levende Joden (Fruchtenbaum, 1994, p. 785).

van Israël. Het is echter maar zeer de vraag of dat klopt, omdat Paulus dat onderscheid niet maakt⁴. Van Campen (2006, pp. 166 en 242-245) laat zien dat ook Jacobus Koelman en Theodorus van der Groe een soortgelijke visie als Brakel hadden op de bekering van de volledige Joodse natie, dus van alle twaalf stammen. Ook de Vries (2013, pp. 15 & 47-48) lijkt deze visie te volgen als hij schrijft dat 'Paulus kon spreken over de hoop van de twaalf geslachten van Israël' en verderop dat de erfenis in de eerste plaats is voor de Joodse gelovige, en dit vervolgens betreft op geheel Israël. Moo (2018, 733-738) laat in zijn commentaar op de Romeinenbrief zien dat Paulus waarschijnlijk nauw aansluit bij het onderwijs van Jezus wanneer hij in zijn commentaar Romeinen 11:25 verbindt met de woorden van Jezus in Lukas 21:23 en 24.

Ten Boom (2017) is het die in zijn onderzoek de vraag: "Wie of wat bedoelt de kerk als zij spreekt over Israël?" stelt. Om antwoord te krijgen op die vraag, gaat Ten Boom te rade bij Tertullianus, Eusebius, Origenes en Augustinus. Zijn conclusie is dat deze patres van mening waren dat de kerk het 'nieuwe' of 'ware Israël' is (p. 142). De visie van Kohlbrugge sluit hier nauw bij aan, zoals Pors (2018, pp. 45-47) dat laat zien. Hij beschrijft hoe ook bij Kohlbrugge de kerk de plaats van Israël, zoals dat er in het oude testament was, inneemt. Pors (2018, p. 40) laat zien dat Kohlbrugge het veel over Israël heeft, maar niet op een manier waardoor de hedendaagse joden gesticht worden. Calvijn (2011, p. 146) meent dat het Israël uit Romeinen 11:26 en Galaten 6:16 betrekking heeft op de gehele kerk Gods, dus jood en heiden. Belangrijk daarvoor is de visie die Calvijn had op het oude en het nieuwe verbond zoals Zwiep (2013, pp. 290-292) dat laat zien. Ook is van belang dat de kerk er volgens Calvijn al vanaf het begin van de wereld is geweest (De Greef, 1984, p. 191). Vanuit deze visie betreft Calvijn de heidenen in Israël, waardoor er een concrete verwachting voor de bekering van het geheel van de Joodse natie en voor bijvoorbeeld de terugkeer van de Joden naar het land Israël geen plaats is bij hem. De tekst die Paulus uit Jesaja 59:20 aanhaalt betreft Calvijn eveneens op de kerk, bestaande uit jood en heiden als hij schrijft dat deze profetie beloofd wordt aan het geestelijk volk Gods, waaronder ook de heidenen verrat zijn (Calvijn, 2011, p. 146).

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden, wordt in dit onderzoek de visie van Brakel (2002) gevolgd wanneer gezocht wordt naar de plek van Israël in de prediking. Er wordt dus gezocht naar de plek voor Israël als concrete natie (bestaande uit al de twaalf stammen), waaraan God Zich heeft geopenbaard en aan wie Hij Zijn beloften heeft geschonken. De reden om Israël in dit onderzoek als natie te zien en niet als de kerk van het NT, is gelegen in de argumentatie van Brakel (2002, pp.188-121) waarmee hij laat zien dat het woord Israël in het nieuwe testament ziet op de gehele Joodse natie. Ook is hierbij van belang wat Van de Beek (2002, p. 193) zegt als hij laat zien waarom we nooit het concrete volk van Israël uit het oog mogen verliezen. Hij laat (aan de hand van veel bewijzen) zien dat juist het concrete volk van Israël van belang is voor de theologie⁵.

⁴ Paulus heeft het over *Israël* en niet over bijvoorbeeld de Joden. Paulus had goed over de *Joden* kunnen spreken, omdat dit in zijn tijd al een gangbare benaming was voor het Joodse volk dat destijds bestond uit de Juda en Benjamin.

⁵ Van de Beek (2002, pp. 193-209) laat zien dat het voor de theologie van belang is dat Israël als volk bestaat. Hij laat zien dat het voor de theologie niet uitmaakt als er geen Nederlanders meer zijn, maar dat dit niet geldt van de Joden.

3.3 Profetie over Israël

3.3.1 Wat is profetie?

Volgens het woordenboek (Van Dale, 2019) betekent *profetie*: ‘voorspelling’. In die zin zou alles wat met voorspelling te maken heeft profetie genoemd kunnen worden. Tussen het oude en het nieuwe testament is hierin echter een verschil te zien. Het oude testament laat profetie meer als verkondiging van Gods Woord zien, terwijl het nieuwe testament meer de nadruk legt op de uitleg van Gods woord. Dit onderzoek houdt zich voornamelijk bezig met de profetie als verkondiging van Gods woord en met name op die profetieën die bepaalde aspecten voor de toekomst (van Israël) voorzeggen.

3.3.2 Wanneer gaat een profetie over Israël?

Er zou gesteld kunnen worden dat, met de uitgangspunten van wat hiervoor geschreven is, een profetie over Israël gaat als er in een Bijbelgedeelte profetisch over Israël gesproken wordt, zoals dat hier boven is gedefinieerd. Uiteraard wordt dit ook als uitgangspunt genomen in dit onderzoek, tenzij het Bijbelgedeelte aanleiding geeft om Israël niet letterlijk te lezen⁶. Het blijkt in de praktijk echter lastig te zijn om dit altijd toe te passen, omdat niet altijd expliciet Israël vermeld wordt in het betreffende Bijbelgedeelte. Hetzelfde onderscheid dat Brakel (2002, p. 120) hanteert om erachter te komen wie bedoeld wordt met Israël, kan ook goed gehanteerd worden om erachter te komen of er in een Bijbelgedeelte profetisch over Israël gesproken wordt. Brakel laat zien dat er, onder andere in Romeinen 9-11, telkens een tegenstelling tussen de heidenen en de joden wordt gemaakt. Eenzelfde soort verschil komt in veel profetieën terug, bijvoorbeeld in Jesaja 49:6. Daarnaast wordt ook de context van het gedeelte meegenomen om te kunnen bepalen of een profetie over Israël gaat.

3.3.3 Vervulling van profetieën

Profetieën kunnen soms meerdere aspecten in zich hebben, waardoor er gesproken kan worden van een eerste en tweede vervulling. Paul (2013, p. 21) verheldert dit met het beeld van twee bergtoppen. Vanuit de verte lijkt het om één berg te gaan, maar wie dichterbij komt ziet dat het verschillende bergtoppen zijn, waar dalen tussen zitten. Zo hebben ook de profeten soms gesproken alsof ze één vervulling voor ogen hadden, terwijl een profetie uiteindelijk op meerdere wijzen vervuld is. Ook laat Paul (2013, p. 23) zien dat het goed is om op te merken dat de profeten vaak spraken in het zogenaamd *perfectum profeticum* (Paul, 2013, p. 23). Dat houdt in dat profeten vaak iets voorstellen in de toekomst alsof het al gerealiseerd is, een bekend voorbeeld is Jesaja 9:5. Van den Brink & Van der Kooi (2013, pp. 334, 335) laten zien dat de gedachte van een gedeeltelijke of eerste en tweede vervulling van een profetie ook bij de joden bekend is.

Paul (1992, p. 280) noemt vier manieren van vervulling van een profetie: 1) in de eigentijdse geschiedenis van de profeet; 2) geestelijk typologisch, betrekking hebbend op de christelijke gemeente; 3) letterlijk-eschatologisch: handelend over Israël en de volken nu en in de toekomst op aarde; en 4) in de eeuwigheid, tijdens de nieuwe hemel en de nieuwe aarde. Belangrijk is ook om hierbij op te merken dat deze vier manieren elkaar niet altijd uitsluiten (Paul, 1992, p. 297). In dit onderzoek zal dan ook niet specifiek gezocht worden naar één van deze vier manieren van vervulling van een Bijbelgedeelte.

⁶ Let op: de tekst moet dus aanleiding geven om niet letterlijk gelezen te worden. Uitgangspunt blijft een letterlijke lezing.

Wanneer het gaat over de vervulling van de landsbelofte voor de natie Israël speelt de visie van De Vries (2013, pp. 63-68) een grote rol⁷. Hij schrijft in dat verband (p. 67): “we moeten ons zowel wachten voor de houding die geen enkele relatie ziet met de vervulling van Gods beloften als voor de houding die zonder enige reserve van een vervulling uitgaat”. Beter is het om uit te zien naar de dag waarop de gehele Joodse natie Jezus als de Messias zal erkennen en aanvaarden. Dat deze dag zal komen laat Vlach (2010, pp. 203-206) duidelijk zien als hij beargumenteert dat Israël als land zal herstellen en herleven⁸. Dit sluit nauw aan bij de visie die Van den Brink & Van der Kooi (2013, p. 343). Zij schrijven dat enerzijds de speciale verbondstekenen zoals die van het land nog altijd betekenis hebben in het kader van Gods verbond met Israël en dat we moeten waken voor een vergeestelijking hiervan. Anderzijds kan de belofte nooit gebruikt worden in politieke zin. De manier waarop God Zijn beloften eschatologisch zal inlossen is niet duidelijk, maar op die inlossing kan niet eigenmachtig vooruit gegrepen worden. Dit sluit aan bij Van Campen (2005, p. 237) die schrijft dat we niet moeten speculeren over hoe laat het is op Gods klok voor wat betreft de vervulling van de beloften, maar dat tegelijkertijd Gods hand zichtbaar is in Zijn handelen in de weg met het Joodse volk. Ook Moo (2018, p. 731) laat zien dat de beloften voor Israël nog steeds actueel zijn als hij zegt dat God de heidenen heeft gered, zonder een van Zijn beloften aan Israël in te trekken. Paas (2014, pp. 24-26) doet een handreiking om de vervulling van de profetieën te onderzoeken, waarbij we los moeten komen van een letterlijke uitleg. Hoewel niet alle beloften altijd letterlijk vervuld worden, gaat hij voorbij aan het feit dat dit door de context of genre van een Bijbelgedeelte bepaald kan worden. Ook worden de letterlijke en de geestelijke betekenis tegenover elkaar geplaatst, terwijl deze elkaar niet altijd uitsluiten. Dit blijkt ook uit zijn aanbeveling (p. 266) waar hij schrijft dat het letterlijk nemen van de Bijbelse profetie geen garantie is voor het vinden van de werkelijke betekenis. Hiermee worden deze tegenover elkaar geplaatst. Dit onderzoek richt zich, met betrekking tot de profetie over Israël, allereerst juist op die letterlijke betekenis, zonder dat de werkelijke betekenis hiermee uit beeld verdwijnt. De werkelijke betekenis wordt in dit onderzoek gezien als een bredere betekenis dan de letterlijke, zonder dat de letterlijke betekenis daarmee uitgesloten wordt. Dit sluit aan bij het perspectief van de bergen dat Paul (2013, p. 21) schetst en de voorzichtigheid in het beoordelen van een profetie die De Vries (2013, p. 67) adviseert.

3.4 De plek van Israël in de prediking

Welke plek Israël in de prediking moet hebben, is niet gemakkelijk te achterhalen. Er zijn weinig bronnen beschikbaar als het hierover gaat. Er is wel een bron die laat zien hoe het in elk geval niet moet: Van den Brink & Van der Kooi (2013, p. 317) laten zien dat Israël lange tijd in christelijke preken en catecheses alleen in de verleden tijd in beeld kwam en dat dit voor vervreemding zorgde tussen joden en christenen. Zij laten in hun boek (p. 318) zien dat de theologen Bultmann en Barth daar een grote rol in hebben gespeeld door Israël als typologie op te vatten. In die zienswijze staan Israël en de kerk model voor twee voorstellingen van de mensheid, waarbij Israël als verworpene wordt gezien. Het gevolg van een verkeerde zienswijze op Israël laat Vergunst (1998) treffend zien als hij schrijft: ‘Daarom leefde het niet meer in ons hart en in ons denken en derhalve ook niet in ons (ambtelijk) gebed’. De directe oorzaak ziet hij in het feit dat de plek van Israël weg is uit de prediking. Tegenwoordig wordt veelal naar een nieuwe visie gezocht. Van den Brink & Van der Kooi (2013, p. 318) laten zien dat drie historische gebeurtenissen daarbij van belang zijn geweest: 1) de vernietiging

⁷ Dr. De Vries wordt als gezaghebbend gezien binnen de HHK, zo blijkt uit persoonlijke communicatie tussen de auteur en de opdrachtgever.

⁸ Dit doet hij onder andere aan de hand van twee casussen (Vlach, 2010, pp. 177-201).

van de Joden in de Tweede Wereldoorlog; 2) de terugkeer van de Joden naar Palestina en de oprichting van de staat Israël; en 3) de aanzwellende stroom literatuur over de Holocaust. Vergunst (1998) doet wel een handreiking die in dit onderzoek gevolgd zal worden. Hij schrijft dat het legitiem is om vanuit een profetie over Israël⁹ geestelijke lijnen te trekken naar de gemeente, omdat: “de prediking per slot van rekening gericht is op de gemeente en die niet gesticht is met een historische uiteenzetting vanuit en rondom de tekst, maar met een profetische boodschap, die geactualiseerd is op haar eigen leven. (...) Maar als dat gebeurt, dan moet de geestelijke toespitsing geschieden vanuit de concrete boodschap van de tekst”. Concreet houdt dit in, dat Vergunst bedoelt dat nooit voorbij gegaan mag worden aan de eerste, of letterlijke betekenis van een Bijbeltekst voor Israël. Hij schrijft bijvoorbeeld dat veel preken over Ezechiël 37 direct vergeestelijkt worden, waarbij zelfs de naam Israël niet genoemd wordt. Op die manier wordt de profetie geweld aan gedaan. Er moet dus ruimte zijn voor de concrete betekenis voor Israël. Vergunst (1998) schrijft dat op die manier juist de volle rijkdom van de Bijbelse profetie ten aanzien van Israël tot haar recht komt. Dat aan de gemeente te verkondigen en haar aan het hart te leggen, is de hoge taak van de prediking, waarin Israël zijn Bijbelse plaats ontvangt. De Vries (2011) pleit voor het goed recht van de typologische Schriftuitleg. Hoewel in zijn boekje de plek hiervoor in de prediking niet ter sprake komt, kan het niet anders dan dat deze uitleg merkbaar zal zijn in preken, waarin deze uitleg gehanteerd wordt. Hij schrijft dat de typologische exegese niet samenvalt met het zoeken naar de geestelijke zin van een tekst, maar hier wel nauw mee verbonden is. Hoewel hij in zijn boekje (pp. 23-24) aangeeft dat het soms uiterst lastig is om te bepalen waar de grens ligt of iets typologisch uitgelegd kan worden of niet, geeft hij aan dat de Schrift hier zelf handreikingen voor biedt. Vanuit deze visie kan het te verklaren zijn, dat Israël typologisch geduid wordt in de prediking, zonder de vervangingstheologie te hanteren. De eerste betekenis blijft namelijk gelden, er wordt alleen verder gezocht naar een diepere betekenis¹⁰. De prediker moet zich hierbij wel bewust zijn van het gevaar dat hierbij snel voorbij gegaan kan worden aan de eerste of letterlijke betekenis van de tekst. Bij de preken die geanalyseerd worden voor dit onderzoek zal de visie van Vergunst (1998) als uitgangspunt gelden. Een van de vragen daarbij zal zijn of Israël in deze prediking een concrete betekenis krijgt en er niet te snel vergeestelijkt wordt.

3.5 Hersteld Hervormd Seminarie

Het Hersteld Hervormd Seminarie leidt studenten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op tot predikanten. Door mailcontact met dr. De Vries (persoonlijke communicatie, 2019), is bekend geworden hoe de opleiding aandacht geeft aan Israël bij de studenten. De inhoud van deze paragraaf is op dat mailcontact gebaseerd. In deze opleiding wordt in het derde jaar van de bachelor aandacht gegeven aan de verhouding tussen de christelijke kerk en het Joodse volk bij het vak Bijbelse theologie. Als kader wordt het verbond van God gebruikt, dat zich in de nieuwe bedeling heeft uitgebreid tot de volken of tot Gods gemeente. Ook blijkt uit dezelfde persoonlijke communicatie met De Vries dat er nadruk gelegd wordt op het feit dat er geen zaligheid is buiten Christus (wat geldt voor jood en heiden) en hiermee verwerpt het Hersteld Hervormd Seminarie de zogenaamde tweewegenleer. Deze leer houdt in dat er voor de joden de zaligheid is door het houden van de wet en voor de heiden door het geloof in Christus (Van de Beek, 2002, p. 211). Toch zal het Joodse volk altijd een bijzondere plaats houden in Gods bedoelingen. Het Hersteld Hervormd Seminarie geeft aan dat er een overblijfsel zal blijven en wij een massale bekering van Israël mogen verwachten. Dr. De

⁹ Vergunst (1998) doet dit aan de hand van een voorbeeld uit Ezechiël 37.

¹⁰ De Vries (2011, p. 21) schrijft in dit verband: “Bij dit (typologisch, AG) lezen wordt aan de heilsgeschiedenis recht gedaan en ligt de typologische duiding in het verlengde van de letterlijke betekenis”.

Vries spreekt in dit mailcontact terughoudender over de landbelofte, aangezien volgens hem de hoofdlijn van het NT is dat die wordt vervuld in het nieuwe Jeruzalem. Dit komt overeen met wat hij schrijft in zijn *De ene olijfboom* (2013, pp. 66-68). Hij geeft aan dat in de opleiding feitelijk de lijn van de puriteinen gevolgd wordt, waarbij ook in deze bedeling ruimte is voor iets van de landbelofte voor Israël. Een belangrijke sleutel daarvoor is volgens hem Romeinen 9-11. Het is belangrijk om hier te vermelden dat deze visie op Israël gegeven wordt in het vak Bijbelse theologie. Bij het seminarie is navraag gedaan hoe vanuit het vak homiletiek hier invulling aan wordt gegeven bij het vormgeven van een preek. Daar kan namelijk een groot verschil tussen zitten, afhankelijk van welke nadruk de eerste betekenis van een tekst krijgt in de preek. Vanuit het seminarie is echter geen reactie gekomen op de vraag hoe er in het vak homiletiek hier aandacht aan wordt gegeven.

3.6 Resultaten theoretisch kader

Tot slot volgen hier in een samenvatting de resultaten van het theoretisch kader. Het is gebleken dat het niet eenvoudig is om een eenduidige antwoord te geven op de vraag wie er met Israël bedoeld wordt in de Schrift. Om een antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag, wordt in dit onderzoek met Israël de volledige Joodse natie, bestaande uit alle twaalf de stammen bedoeld. Ook de landsbelofte speelt hierin mee, wat is immers een volk zonder land? De profetieën over Israël gaan dus over deze natie en zijn voorzeggingen die in het verleden of in de toekomst hun vervulling zullen hebben en of hebben gehad. De duiding hiervan is uiterst lastig, iets waar dit onderzoek niet uitvoerig op in zal gaan. Of een profetie over Israël gaat, wordt bepaald door 1) de context van een Bijbelgedeelte; 2) of er expliciet over Israël gesproken wordt en de tekst geen aanleiding geeft om dit anders dan letterlijk te interpreteren; en 3) of er in de tekst een onderscheid gemaakt wordt tussen Israël en de andere volken. Hoewel helder is geworden dat het thema Israël aan de orde komt bij het Hersteld Hervormd Seminarie, is niet duidelijk geworden hoe het zij het land en volk van Israël terug wil laten komen in de prediking. In de literatuur is daar ook weinig over te vinden. Wat wel gezegd kan worden is dat – als er recht gedaan wil worden aan de betekenis voor Israël – er niet aan de letterlijke betekenis van een Bijbeltekst voorbij gegaan mag worden.

4. Plek van Israël in de prediking

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de deelvraag: *Welke plek heeft de betekenis van een tekst voor Israël in preken waarin profetisch over hen gesproken wordt?* Daarvoor zijn acht preken geanalyseerd volgens de methode die beschreven is in bijlage 1. De eerste drie preken hebben betrekking op Jesaja 49, de vierde en vijfde preek gaan over Zacharia 12:10 en de laatste drie preken hadden de laatste tien verzen van Johannes 11 als uitgangspunt. De volledige analyses waarin ik antwoorden geef op bepaalde vragen om tot een goede analyse te komen, staan in bijlage 2. In het hoofdstuk van de methodebeschrijving is te vinden hoe deze acht preken verzameld zijn. Bijlage 4 bevat de gefragmenteerde transcripties van de interviews. Indien gewenst kunnen de volledige transcripties opgevraagd worden bij de auteur van dit onderzoek. In bijlage 5 is de codering van deze transcripties opgenomen en hoe deze tot stand zijn gekomen. Hieronder wordt bij de analyses van de preken soms naar deze codes verwezen. Daarbij staat R1 of R2 respectievelijk voor respondent 1 en respondent 2. Het nummer daarachter is een volgnummer van de codes.

4.2 Analyses preken

4.2.1 Preek 1: Jesaja 49:8-13

De kernteksten van deze preek waren vers 8-13 van Jesaja 49. Er werd voornamelijk een geestelijke betekenis gegeven aan de manier waarop over Israël gesproken werd in deze preek. Door stil te staan bij de vraag wie het 'volk' (vers 8) is en daarbij uit te leggen dat dit volk de gelovigen uit Israël zijn en alle gelovigen uit de heidenen, wordt de betekenis helder voor de gelovigen nu, maar blijft een betekenis voor Israël achterwege. Daarnaast wordt hierdoor het begrip Israël in een veel bredere context geplaatst dan alleen voor het concrete volk Israël en worden de gelovigen als het 'geestelijk Israël' gezien. Het verschil tussen 'het volk' en 'de aarde' wordt niet uitgelegd, zodat het lijkt alsof dit in de tekst synoniemen zijn voor elkaar. Ook bij vers 13 wordt de betekenis vergeestelijkt. Als de hemel en de aarde zich zullen verheugen omdat de HEERE Zijn volk getroost heeft en Zich heeft ontfermd over Zijn ellendigen, wordt het volk uitgelegd als in de breedste zin van het woord (jood en heiden) en zijn de ellendigen Gods kinderen die in zichzelf altijd ellendig zijn. In de preek heeft deze profetie alleen in het verleden een concrete betekenis gehad voor Israël in de terugkeer uit ballingschap, maar een toekomstige wordt niet genoemd. Voor de gemeente wordt niet duidelijk gemaakt wat de relevantie van Israël uit dit gedeelte voor hen is. De letterlijke betekenis van de tekst voor het concrete volk Israël krijgt in deze preek weinig aandacht en het thema wordt voornamelijk vergeestelijkt.

4.2.2 Preek 2: Jesaja 49:15

In deze preek is het voornamelijk de vraag wie er bedoeld wordt met het *Sion* uit vers 14. In deze preek krijgt dit de betekenis van dat deel van het verbondsvolk dat de HEERE daadwerkelijk liefheeft (bedoeld wordt: liefde van het volk tot de HEERE). De HEERE belooft hier een bloeiperiode voor het volk Israël, welke is gekomen met de komst van de Messias. Vervolgens wordt er over zondaren gesproken in plaats van over Israël. Het voorbeeld (naar aanleiding van vers 15) - dat in een kerkdienst het Evangelie verkondigd wordt, en een gelovige voor zichzelf daar niet bij kan -, is de overgang om het concrete Israël los te laten en de tekst te betrekken op de gelovige in deze tijd. Nog even wordt aangehaald dat Jeruzalem hersteld is na de ballingschap aan de hand van de woorden uit vers 16, waar staat "Uw muren zijn steeds voor Mij". Direct wordt dan de lijn doorgetrokken naar de

komst van Christus hier op aarde. Ook worden de kinderen die zich haasten (vers 17) betrokken op mensen die in de tijd van de bediening van Jezus hier op aarde naar Jeruzalem zijn gekomen om Hem te zien. De gemeente wordt opgeroepen om hierin vooral te denken aan de geestelijke lijn: De HEERE zal, ook in de toekomst, ervoor zorgen dat de kinderen van de gemeente daar zijn waar Hij is. Zo kan deze tekst als een rijke pleitgrond dienen voor de doopouders (het was een doopdienst), want de HEERE zal doorgaan met het verzamelen van Zijn volk. In deze preek had het vergeestelijken van het Bijbelgedeelte duidelijk de overhand en was er voor een letterlijke betekenis voor Israël alleen aan het begin ruimte. De predikant gaf in het interview aan dat dit komt doordat de tekst zelf met nadruk een geestelijke betekenis heeft en zodat de preek relevant wordt voor de luisteraars (R4.37 & R4.39).

4.2.3 Preek 3: Jesaja 49:15 & 16

In dit gedeelte wordt *Sion* toegepast op het concrete Jeruzalem. Israël wordt op geen enkele manier vergeestelijkt. Door concrete voorbeelden in de preek te noemen over reizen die de predikant naar Israël gemaakt heeft, blijft Israël als concreet volk in beeld en daarom blijft er een belangrijke betekenis van de tekst voor het concrete volk. Wel wordt de lijn doorgetrokken naar de nieuwtestamentische gemeente, maar dit gebeurt vergelijkenderwijs, dus zonder dat Israël vergeestelijkt wordt. De vergelijking wordt gemaakt in die zin dat de God van Israël, vandaag de dag dezelfde God is voor de gelovigen. Ook de betekenis van de tekst voor Israël wordt uitgelegd. Een betekenis wordt gezien in de terugkeer uit ballingschap, in de huidige tijd maar ook in de toekomst blijft deze profetie geldig voor het volk Israël. De relevantie van de betekenis voor Israël wordt ook relevant gemaakt voor de luisteraars. Gods trouw aan Israël mag ons moed geven en door de lijn van Israël door te trekken naar Jezus die ervoor zorgt dat God Zijn volk nooit vergeet, mogen wij weten dat Hij ons ook nooit vergeten zal. De eerste betekenis voor het volk Israël blijft in deze preek centraal staan.

4.2.4 Preek 4: Zacharia 12:10

Ook in deze preek wordt Israël als concrete natie neergezet, waarbij Jezus Koning zal zijn op de troon van David. Jeruzalem wordt niet vergeestelijkt, maar blijft zijn concrete betekenis houden. Door de huidige politieke ontwikkelingen en voorbeelden van gesprekken met rabbijnen in de preek te betrekken in het kader van Israël, wordt deze betekenis versterkt. De betekenis van het gedeelte voor de tekst wordt op de huidige situatie in Israël en Palestina betrokken. De betekenis van de tekst zelf wordt vervuld gezien in de eerste komst van de Messias, maar de tekst blijft nog op een rijkere vervulling wachten, want nog niet geheel Israël heeft de Messias gezien, Die zij doorstoken hebben. De directe relevantie voor de luisteraars van deze betekenis voor Israël komt niet heel expliciet aan de orde. De predikant gaf in het interview ook aan dat de relevantie voor de luisteraars niet voorop moet staan, want Gods woord is immers altijd relevant voor ons (R1.37). Wel worden enkele lijnen doorgetrokken naar de luisteraars, waardoor de betekenis voor Israël impliciet relevant wordt voor hen. Ook wordt Israël als thema relevant voor de luisteraars, mede door de politieke ontwikkelingen in de preek te betrekken. De gemeente wordt concreet opgeroepen tot gebed voor de bekering van Israël en wordt de scherpe vraag gesteld of er in de gemeente eigenlijk wel het verlangen naar de bekering van Israël leeft. Duidelijk wordt dat in deze preek de eerste, letterlijke betekenis van de tekst centraal staat.

4.2.5 Preek 5: Zacharia 12:10

In deze preek wordt er even stilgestaan bij het concrete volk van Israël. Genoemd wordt dat het volk uit de tijd van Zacharia bedoeld kan zijn en mogelijk kan de verlossing ook gezien worden in de

oprichting van de staat in 1948 (t/m vers 8). Echter wordt er een onderscheid gemaakt tussen verlossing en vernieuwing. Verlossing heeft als doel vernieuwing uit te werken. Vanaf vers 9 gaat het dan ook om de innerlijke verlossing van Israël. Vanuit het nieuwe testament wordt Israël geplaatst in de grotere cirkel van de christelijke gemeente. Daarmee lijkt de betekenis voor het eigen volk kleiner te zijn dan de betekenis voor de christelijke gemeente. In het vervolg van de preek kan voor Jeruzalem of Israël net zo goed ‘de gelovige’ of de gemeente worden ingevuld. Aan het eind wordt nog kort aangehaald dat de belofte nog niet volledig vervuld is voor de natie Israël, maar dit wordt niet concreet uitgewerkt en lijkt ondergeschikt aan de vervulling voor de gelovigen, doordat dit gevolgd wordt door de zin: “in de eerste plaats mogen we de vervulling van deze belofte zien, daar waar iemand tot geloof komt”. Het zien van Hem Die zij doorstoken hebben, is vervuld in de woorden van Johannes, maar een toekomstige vervulling wordt niet genoemd. Wel wordt dit relevant gemaakt voor de luisteraars, doordat gezegd wordt dat: *‘de bekering van Israël zal ook een vernieuwing in ons teweegbrengen’*. Daarmee lijkt alleen een geestelijke vervulling te worden bedoeld. In deze preek krijgt een geestelijke betekenis voorkeur boven de eerste, concrete betekenis. Overigens gaf de predikant in het interview aan dat zijn visie op Israël nog niet omlijnd en helder was (R3.42). Mogelijk is dat van invloed is geweest bij het maken en houden van deze preek.

4.2.6 Preek 6: Johannes 11:49, 50

In het begin wordt het concrete volk Israël genoemd. Ook wordt de gebeurtenis verbonden aan de geschiedenis van Israël. Even wordt ook genoemd dat het sterven van Jezus betekenis heeft voor het voortbestaan van het volk. De betekenis van het sterven van Jezus voor het volk wordt doorgetrokken naar de gehele wereld, mede door de zin: “Het is toch beter dat Één sterft voor het volk, want Hij is toch het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt”. In de preek lijken ‘volk’ en ‘wereld’ synoniem te zijn. Door de oproep aan de gemeente zich niet zomaar bij dit volk te scharen, wordt het volk uit vers 50 overgezet naar de christelijke gemeente. De argumentatie is dat Kajafas wel bij Israël hoorde, maar geen ware Israëliet volgens Romeinen 9 zou zijn. Dit heeft als gevolg dat er geen betekenis in de preek naar voren komt voor de concrete natie Israël en dus wordt deze (mogelijke) betekenis niet relevant gemaakt voor de luisteraars. In deze preek heeft de geestelijke betekenis van de tekst, duidelijk de voorkeur boven de eerste, concrete betekenis. De predikant noemt dat ook, wanneer hij zegt dat voor hem alles draait om het thema ‘verzoening’ (R2.32).

4.2.7 Preek 7: Johannes 11:49-52

In deze preek wordt terloops een betekenis genoemd voor het volk Israël genoemd. Dit gebeurt wanneer de predikant benoemt dat Kajafas bang is dat het volk niet zal blijven bestaan. De predikant noemt dan dat het volk uiteindelijk toch is vergaan (mogelijk doelt hij op het jaar 70 na Chr.), maar dat dit niet kwam doordat Jezus is blijven leven, maar doordat ze Hem verwierpen. Echter lijkt daarmee ook een (mogelijke) toekomstige vervulling van de profetie tenietgedaan. In de rest van de preek wordt voornamelijk gefocust op vers 52, waar staat dat het sterven van Jezus ook van belang is om de kinderen van Gods volk, overal verspreid, bijeen te brengen. Vanuit deze focus, wordt het volk (vers 50) veelvuldig gebruikt als synoniem voor ‘de kinderen van Gods volk (vers 52)’. Hierdoor wordt voorbij gegaan aan een betekenis voor het concrete volk Israël. De betekenis voor Israël is dan ook gelijk aan de betekenis voor de rest van de gelovigen, namelijk dat het goed is dat Één Mens sterft. Dit wordt niet voor Israël uitgewerkt, en de relevantie van de betekenis voor Israël komt niet aan de orde. Bij deze preek moet nog wel vermeld worden dat deze gehouden is in de context van een voorbereidingsdienst op het avondmaal, mogelijk dat daarom andere accenten de nadruk kregen. De geestelijke betekenis kreeg in deze preek voornamelijk de aandacht.

4.2.8 Preek 8: Johannes 11:50

Aan het begin van deze preek wordt het 'volk' (vers 50) uitgebreid naar 'de kinderen van God' (vers 52). Daarmee wordt een betekenis voor het concrete volk van Israël niet benoemd. In het vervolg van de preek wordt met het volk dan ook consequent dan ook de gelovige luisteraar uit de christelijke gemeente bedoeld. Ook wordt het volk vereenzelvigd met alle gelovigen uit de wereld, door de zin: "opdat tot de uiterste einden der aarde, de volken zouden horen wat tot hun vrede dient: het is ons nut dat Één Mens sterft voor het volk en niet het gehele volk verloren ga". In zekere zin wordt de christelijke gemeente ook boven (of als meer dan) het Joodse volk geplaatst, wat blijkt uit de zin: "Het is de grote genade van God, dat de rijkdom van het Evangelie in Christus niet alleen tot de joden, maar tot de heidenen gekomen is". Met name het woordje *maar* kan (onbewust) de suggestie wekken dat het geen (of minder) genade was dat het Evangelie tot de joden kwam. In deze preek was de eerste, concrete betekenis van de tekst ondergeschikt aan de geestelijke betekenis.

4.3 Conclusie

Uit de analyse van de preken blijkt dat Israël heel verschillende plekken krijgt toegemeten in de preken, zelfs binnen de groepering van een Bijbelgedeelte. Het valt op dat predikanten (preek 3 en 4) die voorbeelden in hun preek noemen over hun ervaringen in Israël, veel concreter de betekenis van de tekst voor Israël voor ogen hebben in de preek, dan predikanten die deze ervaring niet benoemen. De predikanten die dit wel doen, betrekken ook veel meer concrete historische gebeurtenissen in hun preek. Door niet te vergeestelijken, maar lijnen te trekken vanuit Gods handelen met Israël, wordt recht gedaan aan de historische betekenis van de tekst en wordt de preek relevant voor de luisteraars. Ook valt op dat vanuit geen enkele predikant bij Johannes 11 een concrete betekenis naar voren laat komen voor het concrete volk Israël. Opvallend is verder het verschil, in de betekenis die voor Israël is weggelegd, in de preken van de profetieën uit Jesaja 49 en Zacharia 12. Waar in de ene preek daar een hele concrete betekenis voor is, is er bij de andere preek alleen maar ruimte voor een geestelijke betekenis voor de gelovigen van nu.

Het lijkt erop dat in veel preken niet gedacht is aan de handreiking die gedaan wordt door Vergunst (1998) als hij schrijft dat de geestelijke toespitsing moet komen vanuit de concrete boodschap van de tekst, waarmee hij bedoelt dat men nooit voorbij mag gaan aan de eerste, of letterlijke betekenis van een Bijbeltekst voor Israël. In zes van de acht geanalyseerde preken lijkt dit wel te gebeuren. Ook wordt maar in een enkele preek een oproep aan de luisteraars gedaan om aandacht en of gebed te hebben voor het volk Israël. Ook in de preken waarin er wel een duidelijke betekenis voor het volk Israël genoemd wordt, wordt deze niet altijd relevant gemaakt voor de luisteraars, waardoor het als afstandelijk over kan komen. Samengevat kan gezegd worden, dat er in de geanalyseerde preken, weinig concrete aandacht is voor het volk Israël. In veel preken lijkt het erop alsof de prediker de boodschap eerst en vooral relevant wil maken voor de luisteraars, waardoor een letterlijke betekenis voor het volk Israël geen aandacht krijgt.

5. Factoren die de betekenis van een tekst voor Israël in de prediking bepalen

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de derde en laatste deelvraag van het onderzoek. Hiervoor zijn verschillende interviews afgenomen met predikanten die vervolgens zijn uitgewerkt. De vragenlijst die gebruikt is bij de interviews, is te vinden in bijlage 3. Dit is een algemene lijst met topics en voorbeeldvragen die per interviews iets verschilden bij de vragen die gingen over de gehouden preek van de betreffende predikant. Door alle relevante gegevens te labelen en in categorieën in te delen, kon overzichtelijk gemaakt worden wat belangrijk is voor de beantwoording van deze deelvraag. De gefragmenteerde transcripties en de coderingen zijn, zoals eerder vermeld, te vinden in bijlage 4 en bijlage 5. Net als in hoofdstuk vier wordt ook hier verwezen naar de coderingen in bijlage 5, door vermelding van het nummer van de respondent en het volgnummer (R1 staat voor respondent 1). Ook wordt verwezen naar de preken uit hoofdstuk vier, waarbij dezelfde nummering geldt als die gebruikt is in dat hoofdstuk. In dit hoofdstuk vormen *Hermeneutiek* en *relevantie* sleutelbegrippen, de definitie van *hermeneutiek* voor dit onderzoek is in het eerste hoofdstuk gegeven.

5.2 Bepalende factoren voor de betekenis van een tekst voor Israël

De gehanteerde hermeneutiek is bij de respondenten van groot belang bij de plek die het letterlijke Israël krijgt toegewezen in de prediking. Zoals in hoofdstuk vier is beschreven, is het grootste verschil tussen de predikers of zij Israël op een geestelijke manier willen uitleggen, of dat zij ervoor kiezen om een profetie letterlijk te laten staan, en deze niet te vergeestelijken. Het valt op dat alle respondenten die geen, of weinig betekenis toekennen aan het concrete volk van Israël, veel sneller geneigd zijn om een tekstgedeelte te vergeestelijken (Preek 6 & R2.19, Preek 5 & R3.20 en Preek 2 & R4.21). Eén van de facetten die hierbij van invloed is, is de visie die men heeft op het verbond dat God met Abraham gesloten heeft en op de uitbreiding hiervan. Alle predikanten geven aan dat dit verbond nog steeds geldig is, waarbij ze, als het gaat over de landsbelofte, dit specifiek vinden gelden voor het concrete volk Israël. Het jaartal 1948 werd daarbij vaak aangehaald in de interviews. Echter wanneer het gaat over de uitbreiding van dit verbond naar de christelijke gemeente, valt op dat de respondenten die Israël in hun preken vergeestelijken, ervoor kiezen om de verbondsbeloften toe te passen op de christelijke gemeente. Eén van de redenen die daarvoor genoemd worden is de uitleg van het *zaad* dat genoemd wordt in Genesis 22. In Galaten 3 betreft Paulus dit op Christus, wat voor de betreffende predikant de reden is om de verbondsbeloften te laten gelden voor de christelijke gemeente (R2.13). Een andere predikant noemt als reden dat in het Oude Testament de beloften altijd worden voorgesteld in een concrete zin, maar een geestelijke werkelijkheid duiden (R3.19). Ook de betekenis die de respondenten geven aan Israël zoals dat genoemd wordt in Romeinen 9-11 lijkt hierbij van belang te zijn. De respondent die hierbij zonder enige reserve Israël ziet als een concreet volk, geeft Israël in zijn preek ook een prominente plek (Preek 4). De andere respondenten geven allemaal aan dat in de eerste instantie het letterlijke volk bedoeld is, maar dat bijvoorbeeld het 'geheel Israël' Rom (11:26), niet als het hele volk gezien moet worden. Eén van de redenen die daarvoor wordt genoemd, is dat Paulus in Romeinen 9 zegt dat niet alles Israël is, wat Israël heet (R2.10).

De vervangingstheologie kwam in bijna ieder interview ter sprake en wordt door geen van de respondenten aangehangen. Echter lijkt het alsof het er soms wel bijna tegenaan zit, zeker wanneer er gesproken wordt over een zogenaamd 'geestelijk Israël' (R4.19). Op die manier wordt het concrete Joodse volk overgezet naar *Gods volk* in deze tijd, wat bestaat uit Jood en heiden. Volgens één van de respondenten komt dat doordat er wel afstand gedaan is van de vervangingstheologie, maar: "de consequenties trekt men niet" (R1.45). Deze gedachte wordt nader beschreven door Paul (2013, p. 44), die schrijft: "Allerlei christenen menen dat de beloften overgegaan zijn op de christelijke gemeente, al wijzen sommigen de term 'vervangingstheologie' af. Zij bedoelen dat het heil nu voor Israël én de volken is, die samen als gelovigen een nieuwe realiteit vormen. De term is dan inclusief bedoeld en niet in de zin dat de kerk Israël vervangen heeft. Niettemin is met deze opvatting het adres van de beloften wel verlegd: 'Israël' en 'Jeruzalem' hebben dan betrekking op het nieuwe lichaam van gelovigen, de gemeente, en niet meer op een geografische werkelijkheid in het land Israël."

Het lijkt erop dat het resultaat van deze opvatting te zien is in veel van de geanalyseerde preken. Er is een kleine ruimte voor een letterlijk verstaan van de profetie, waarbij de vervulling vaak gezocht wordt in de historie. De 'werkelijke' betekenis wordt gezocht voor de christelijke gemeente, waardoor dat de volle aandacht krijgt. In zes van de acht van de geanalyseerde preken krijgt een profetie zijn werkelijke vervulling in het geestelijke aspect, waarbij het concrete aardse aspect van ondergeschikt belang wordt. Een andere reden die hieraan ten grondslag kan liggen, is de visie dat de beloften ten principale vervuld zijn in Christus, zoals één van de respondenten aangaf (R3.16 & R3.26). Paul (2015, pp. 84-85) laat zien dat de vervulling van (al) de beloften niet losgezien kan worden van het in Christus verschenen heil. Hij stelt echter de vraag of Christus werkelijk alle beloften vervuld heeft, of dat Hij de vervulling van alle beloften mogelijk heeft gemaakt. Vervolgens pleit hij ervoor om een onderscheid te maken in de profetieën en de beloften. Hij maakt onderscheid tussen de beloften die gaan over het lijden, sterven en opstanding van de Messias en de andere beloften. De eerste categorie heeft Christus inderdaad vervuld, maar de andere beloften, zoals bijvoorbeeld de landsbelofte, heeft Hij niet vervuld, maar mogelijk gemaakt, wat ook blijkt uit 2 Korinthe 1:20. Deze benadering laat veel meer ruimte open voor een uitleg waarin de beloften een concrete en aardse vervulling krijgen.

Alle predikanten die geïnterviewd zijn, vinden Israël een belangrijk thema. Daarbij geven ze vrijwel allemaal aan dat dit een belangrijk thema is, omdat het in het Woord van God zo'n belangrijke rol inneemt en dat men er niet omheen kan. Toch krijgt in veel preken Israël niet zo'n prominente plek als dat het in de Schrift heeft, zeker niet in concrete zin. Eén van de respondenten noemde als reden daarvoor dat voor hem alles in de preek om de verzoening moet draaien (R2.32). De andere respondenten – die Israël over het algemeen geestelijk duiden in de gehouden preek – gaven aan dat dit te maken heeft met de doelgroep die zij voor zich hadden (R3.30 & R4.39). De doelgroep was bij één van hen ook van belang voor het maken van de toepassing in de preek (R4.40). Hierbij valt op dat de respondent die in zijn preek wel aandacht had voor het concrete land en volk van Israël aangeeft dat de doelgroep in principe niet van invloed is op zijn prediking. Zijn uitgangspunt is dat Gods Woord altijd relevant is voor ons, ook wanneer de boodschap niet direct over ons gaat of op ons gericht is (R1.9 & R1.37). Omdat het gaat over het 'Woord des Heeren' zal het ons als het goed is immers altijd raken. Deze respondent pleit dan ook nadrukkelijk voor een letterlijk lezen van de Bijbel, tenzij de Schrift zelf aanleiding geeft om dat niet te doen (R1.13). Dit sluit aan bij het uitgangspunt wat genoemd is in hoofdstuk drie, namelijk om de tekst letterlijk te lezen, tenzij de tekst zelf aanleiding

geeft om dat niet te doen. Het gevolg daarvan is, dat in de profetieën waar Israël staat, niet gekeken hoeft te worden wie er bedoeld is, maar dat het gaat over het volk Israël. Een belangrijke reden hiervoor is bij hem onder andere zijn visie op de olijfboom die genoemd wordt in Romeinen 11. Deze olijfboom ziet hij niet als Israël, maar als het genadeverbond met Abraham. Hij legt uit dat alleen op die wijze tot zijn recht komt dat er natuurlijke takken – namelijk Israël – afgebroken zijn en naast de olijfboom liggen en weer opnieuw ingeënt zullen worden bij de wederkomst van Christus. En zo komt ook tot zijn recht dat de heidenen als tegennatuurlijke takken ingeënt zullen worden (R1.19). Door deze visie vormen Israël en de christelijke gemeente geen tegenstelling, maar kunnen deze beiden hun positie behouden en blijven de profetieën en beloften hun aardse, concrete geldigheid behouden. Over de landsbelofte aan Abraham zegt hij bijvoorbeeld: “deze zal in de toekomst vervuld worden bij de wederkomst van Christus” (R1.20). Deze houding verklaart ook waarom deze respondent het thema Israël sterk in verband brengt met de wederkomst van de Heere Jezus Christus op de wolken. Wie over de Israël nadenkt en wie daarop gericht is, kan er niet om heen ook over de toekomst na te denken (R1.8). Dat sluit aan bij Van Campen (2017, p. 13) die zegt dat het geestelijk en nationaal herstel van Israël één van de drie specifieke signalen zijn de eindtijd en de langverwachte terugkeer van Jezus.

“Met de vroege kerk mee zeg ik: we moeten alles letterlijk nemen tenzij het tegendeel blijkt.” (R1.13).

De andere respondenten geven aan dat ze meer gericht zijn op de geestelijke lijnen van de beloften en de profetieën. Wanneer in de profetieën over het volk Israël gesproken wordt kunnen daar verschillende zaken mee bedoeld worden. Zo gaf één van de respondenten te kennen dat bijvoorbeeld Sion in Jesaja 49:14, ziet op het geestelijk volk van Israël: die kinderen van Israël die het leven met God kennen (R4.36). Hierdoor is het moeilijk om de profetie uit dat gedeelte op heel aardse, concrete zaken te betrekken. Wel wordt het door deze uitleg gemakkelijker om de lijnen door te trekken naar de christelijke gemeente en kan de boodschap relevanter worden voor de luisteraars in de gemeente, doordat de profetieën wachten op een geestelijke vervulling in de levens

“Als ik een tekst over Juda, of over Israël letterlijk zo neemt, dan loop ik met het geheel van de Bijbel vast. Dan moet ik preken zonder Borg en Zaligmaker, want dan mag ik die lijn niet trekken” (R2.19).

van de luisteraars. Bij de respondenten die voor een vergeestelijking kiezen, zit hier in bijna alle gevallen wel een spanningsveld. Aan de ene kant wordt aangegeven dat de beloften wel een aardse, concrete vervulling kennen, maar aan de andere kant vinden ze het moeilijk om deze profetieën en beloften een concrete betekenis voor het volk van Israël te geven. Het zien van meerdere componenten in de beloften lijkt daarvoor een oplossing. Eén van de respondenten geeft aan dat een profetie waarin gesproken wordt over Israël een component heeft van het Israël zoals het daar staat, maar ook een geestelijk component (R2.12).

Ook geeft deze respondent aan dat het letterlijk lezen van de Bijbel hem in grote moeilijkheden brengt, omdat hij dan de lijnen naar Jezus niet kan trekken (R2.19).

De visie op de verlossing van de individuele christen speelt bij het vergeestelijken van Bijbelgedeelten bij één van de respondenten ook een rol. Hij neemt daarvoor als voorbeeld Jesaja 40 tot en met 66. Die verklaart deze hoofdstukken typologisch, waarbij hij aangeeft: “Want daar is de weg van het volk van Israël de weg van de verlossing van de individuele christen” en even daarna: “Dus de weg die Israël gegaan is: door de diepte heen naar de hoogte, naar de verlossing, wat ze daarin moesten

ontdekken, dat is wat God met Israël in de geschiedenis deed, maar wat God ook heilsordelijk in het hart doet van een zondaar” (R3.33). Deze respondent geeft aan dat hij - in de profetieën en beloften welke spreken over Israël - op zoek gaat naar het universele principe van de wijze waarop God handelt in de verlossing en de vernieuwing van Zijn volk (R3.36). In zijn preek (Preek 5) over Zacharia 12 was dat de verlossing van het volk. Het principe dat God gebruikt bij de verlossing van Zijn volk, gebruikt Hij eveneens voor de verlossing van de gelovigen. Zo geeft hij aan dat in de verlossing van de gelovigen ook de rouwklage (Zacharia 12:13) en de fontein (Zacharia 13:1) een plek krijgen (R3.36). Daarmee krijgen deze elementen een geestelijke betekenis en wordt de betekenis van deze profetie direct relevant voor de luisteraars.

Respondent 1 geeft aan dat er voor hem nog een reden is om de Bijbel zo letterlijk mogelijk te lezen. De Openbaring spreekt van het toe- of afdoen van de woorden van ‘dezer profetie’ (Openbaring 22:18&19). Hij geeft aan dat hij ervoor vreest dat velen wel eens af konden doen van de woorden van God door dingen te vergeestelijken en op die manier af te doen van de concrete betekenis van een profetie (R1.48 & R1.49). Voor hem is het een reden om de Bijbel zo letterlijk mogelijk uit te leggen en zoveel mogelijk op zoek te gaan naar een concrete betekenis van een profetie of belofte. Hij neemt in dit verband de houding aan dat hij de tekst wil laten staan en liever toegeeft dat hij de betekenis van een profetie niet begrijpt, dan dat hij gaat ‘rommelen’ met de tekst om deze kloppend te krijgen (R1.40). Het niet letterlijk lezen van de Bijbel ziet hij ook als één van de grootste oorzaken van het feit dat velen geen heldere visie hebben op Israël. Door af te doen van de letterlijke betekenis van een tekst ontstaat er een vertroebeling, waardoor het juiste zicht op de profetieën verdwijnt (R1.26 & R1.39). Daardoor ontstaat dat er bij ons een bedekking ligt op de toekomst van Christus die vergelijkbaar is met de bedekking die bij het Joodse volk op Christus ligt (R1.30). Ook respondent 4 geeft aan dat de letterlijke betekenis van een tekst veel aandacht moet krijgen, echter vooral in het feit om aan de hand van een tekst uit te leggen Wie de Heere is, dat Hij trouw is en hoe de Heere zorg draagt voor Israël, waarbij Hij de toepassing naar de luisteraars maakt door uit te leggen dat de Heere niet veranderd is (R4.32 & R4.33). Hiermee wordt Israël tot een geestelijk voorbeeld van de gelovigen die vandaag de dag leven, zoals blijkt uit preek 2 en blijft er maar zeer beperkt ruimte over voor een concrete betekenis van de belofte voor het volk Israël. Wel kan op deze manier gemakkelijk de aansluiting gevonden worden bij de doelgroep van de predikant. Door de toepassing dat de God van Israël Dezelfde is als de God voor de luisteraars, wordt de tekst relevant gemaakt voor het publiek, wat deze respondent ook aangaf belangrijk te vinden (R4.39). Ook uit de analyse van de preken blijkt dat dit in het merendeel van de preken gebeurd is (preek 1, 2 & 5 t/m 8).

5.3 Mogelijkheden om de betekenis van een tekst voor Israël meer aandacht te geven

De respondenten gaven allemaal verschillende aspecten weer die helpend kunnen zijn om de betekenis van een tekst voor Israël meer aandacht te geven. Hierbij is nadrukkelijk gevraagd naar de aandacht die er in de prediking voor Israël weggelegd is. De antwoorden zijn echter breder dan alleen de prediking, maar kunnen wel helpend zijn bij het maken van de preken. Eén opvallend verschijnsel is wel waarneembaar: de respondenten die kritisch zijn als het gaat om de extra aandacht die Israël moet krijgen in de prediking (R2.31 & R4.2) geven in hun preek de voorkeur aan een geestelijke betekenis van een profetie (preek 2 & 6).

Zoals genoemd ziet respondent 1 de vertroebeling als een belangrijke oorzaak van het feit dat er weinig aandacht aan Israël (en daarmee weinig aandacht aan de toekomst) wordt gegeven (R1.26 &

R1.39). Het niet letterlijk lezen van de Bijbel ziet hij als grote oorzaak van deze vertroebeling. Hij pleit er dan ook voor om de Bijbel zo letterlijk mogelijk te lezen, tenzij uit de tekst zelf blijkt dat dit niet de bedoeling is (R1.13 & R1.14). Alleen op die manier zal de bedekking die er ligt op de toekomst en op Israël weggenomen worden (R1.27). Deze letterlijke manier van lezen zorgt er volgens hem ook voor dat Israël niet weggeredeneerd wordt (R1.45). Daarbij is het belangrijk om de eer van God op het oog te houden: het gaat uiteindelijk om de eer van God en God wordt in het bijzonder geëerd in het herstel van Israël (R1.9). Romeinen 9-11 is bij hem dan ook een belangrijk gedeelte, omdat daarin gesproken wordt over het herstel van Israël. Door Israël in dit gedeelte als het etnische volk Israël te zien, wordt het mogelijk om Israël in de profetieën van het oude testament te laten staan en deze concreet te betrekken op het volk Israël (R1.16 & R1.17). Belangrijk is volgens hem ook dat men afrekent met de restanten van de vervangingstheologie, zodat Israël niet weggeredeneerd wordt (R1.45). De visie op het verbond met Abraham hangt hier, zoals in de vorige paragraaf zichtbaar werd, nauw mee samen. Het lijkt erop dat de visie van respondent 1 op de olijfboom uit Romeinen 11 helpend is om Israël een concrete plek te geven in de prediking. Zijn visie is dat de olijfboom het genadeverbond is, waarbij Israël de natuurlijke takken zijn die naast de olijfboom liggen en de heidenen als tegennatuurlijke takken worden ingeënt (R1.19). Op die manier blijft voluit bestaan dat het verbond ook geldig is voor de christelijke gemeente, zonder dat daarmee de positie en de geldigheid van de beloften voor Israël wegvalt (R1.5), wat ook terug te zien is in de preek van deze respondent (preek 4). Respondenten 2 en 3 geven juist aan dat het verbond is uitgebreid naar de heidenen, waarmee de beloften van dit verbond ook geldig zijn geworden voor de christelijke gemeente (R2.14 & R3.17). Bezinning op deze visies zou raadzaam zijn, omdat bij de laatstgenoemde visie, er minder ruimte is voor de concrete vervulling van de profetieën voor het volk Israël (preek 5 & 6).

De eerste respondent pleit voor een bezinning onder predikanten over de visie op Israël (R1.50), waarbij hij steun krijgt van een andere respondent die pleit voor een debat onder predikanten over dit onderwerp (R3.41). Voorwaarde hiervoor is volgens respondent 1 wel een veilige omgeving, waarbij ieder z'n mening mag verwoorden zonder daarop aangekeken te worden. Hij geeft aan dat het ontbreekt aan een 'open van hart tot hart erover kunnen spreken', wat veroorzaakt wordt door de angst om afgewezen of afgerekend te worden (R1.52). Volgens hem gaat dit zelfs zo ver dat collega's één op één voor een bepaalde visie durven uit te komen, maar deze in een grote groep niet durven te benoemen (R1.51 & R1.52). Ook respondent 3 pleit voor de mogelijkheid om binnen de kerk de ruimte te hebben om hier open de discussie over te voeren (R3.40). Respondent 2 geeft ook aan dat bezinning op dit onderwerp erg belangrijk is (R2.34), maar geeft niet aan in welke vorm dit volgens hem zou moeten plaatsvinden.

“Maar het ontbreekt onder ons aan open van hart tot hart erover kunnen spreken, vanwege de angst” (R1.52).

“Ik zou zeker willen adviseren om binnen de opleiding daar [thema Israël] toch zeker een hele duidelijke plaats aan te geven” (R4.9).

Een aspect dat alle respondenten aangeven is dat er in de opleiding die zij genoten hebben te weinig aandacht was voor de plek van Israël in de prediking (R1.12, R2.7, R3.9 & R4.10). Om die reden wordt er door een van de respondenten gepleit om hier in de opleiding meer aandacht aan te geven (R4.9). Daarbij gaat het hem voornamelijk om een stukje theologische vorming en theologische duiding van verschillende visies (R4.8 & R4.44). Vanuit hoofdstuk drie is bekend dat er op het Hersteld

Hervormd Seminarie wel aandacht gegeven wordt aan de betekenis van Israël, maar dat het niet bekend is hoe dit een plek krijgt in de colleges homiletiek. Enkele respondenten geven ook direct aan dat ze graag een stukje kennisoverdracht zouden zien (R3.39, R4.43 & R4.44). Deze kennisoverdracht zou uit verschillende onderdelen kunnen bestaan. Beide respondenten (3 & 4) gaven aan dat ze het lastig vinden de actuele gebeurtenissen te filteren en om deze te duiden in het licht van de Bijbel. Hierbij is het opvallend dat in de preken waarbij Israël niet vergeestelijkt wordt (preek 3 en 4), de predikers in staat zijn om actuele gebeurtenissen wel een plek te geven. Een nieuwskanaal wat de actuele gebeurtenissen filtert en alleen relevante gebeurtenissen toont, zou daarbij helpen (R3.5 & R4.7). Tegelijk pleiten zij ook voor een duidelijke gecommuniceerde visie vanuit de Commissie Israël met betrekking tot Israël (R3.39 & R4.44). Deze visie zou op bijvoorbeeld themadagen, lezingen en nieuwsbrieven uitgedragen kunnen worden (R3.39). Op de vraag hoe er meer aandacht voor Israël kan ontstaan, geeft respondent 3 aan dat Israël in preken gethematiseerd zou kunnen worden (R3.37). Op die manier kan er in een preek voldoende aandacht voor Israël zijn.

Door één van de respondenten wordt ook het gebed als belangrijk element genoemd om Israël een prominentere plek te geven in de prediking. Hij geeft zelf aan drie keer per dag voor Israël te bidden, met name voor de bekering van het Joodse volk en slaat dit ook in geen enkele kerkdienst over (R2.33). Hij geeft hierbij ook aan dat Israël niet alleen in de prediking meer aandacht kan krijgen, maar juist ook in het gebed. Daarom noemt hij als mogelijkheid dat de Commissie Israël ook rondom het gebed een publicatie uitbrengt, omdat dit ook vanuit Bijbels oogpunt een heel wezenlijk aspect is (R2.36). Daarmee krijgt Israël een grotere plek in het denken van predikanten en gemeenteleden. In de achttiende eeuw gaat de bekende prediker Thomas Boston zelfs nog een stap verder als hij de bloei van de christelijke gemeente in verband brengt met de bekering van het Joodse volk: *“Hebt u enige liefde voor de kerk, voor het werk van de reformatie, ja voor de reformatie van de wereld? Hebt u een begeerte dat er een grote reformatie in de kerk zal komen en het leven dat nu tot stilstand is gekomen, weer moge bloeien, een kerk die nu in groot verval is? Bidt dan om de bekering der Joden. Hebt u een sterk verlangen naar een opwekking in de kerk, die nu als een vallei vol dorre doodsbeenderen daar ligt? Zou u verblijd zijn wanneer de Heilige Geest leven zou inblazen in de kerk? Bidt dan voor de bekering van de Joden.”* (Preek over Zacharia 12:12 door Thomas Boston, gehouden te Ettrick, 11 maart 1716)¹¹. Hierin wordt de nauwe relatie tussen ons gebed voor Israël en een ervaring in het geestelijk klimaat van de kerk zichtbaar. Alleen al vanuit dat oogpunt is het goed om ons te richten op de bekering van het Joodse volk, omdat daarmee het concrete volk Israël en de vervulling van de profetieën relevant wordt voor de luisteraars in de gemeente. Dat laat Van Campen (2017, p. 14) zien als hij daarover zegt dat de aanstaande bekering van het Joodse volk grote gevolgen met zich zal meebrengen en er een bloeitijd voor de kerk zal aanbreken.

5.4 Conclusie

Concluderend kan gezegd worden dat het letterlijk nemen van Israël in een tekstgedeelte van belang is voor de plek die Israël krijgt toegemeten in de prediking. Wanneer Israël in een tekstgedeelte wordt vergeestelijkt, krijgt het concrete volk Israël een veel kleinere plek. Als Israël op een hele concrete manier blijft staan in een tekstgedeelte en de Bijbel zo letterlijk mogelijk gelezen wordt, behoudt Israël zijn concrete positie en blijven de beloften hun aardse, concrete geldigheid behouden. De visie die een prediker op het verbond heeft, is een belangrijke factor die hierop van invloed is.

¹¹ Deze preek staat vermeld in het boekje *‘Het gebed voor Israël’*. De uitgever en het jaar van uitgave is onbekend.

Cruciaal voor de visie op het verbond lijkt de uitleg te zijn die gegeven wordt aan Romeinen 9-11 en in het bijzonder de uitleg die gegeven wordt aan de olijfboom in Romeinen 11. Ook de gedachte die voortkomt vanuit de vervangingstheologie (of de nog aanwezige restanten daarvan) zijn van grote invloed op de betekenis die in de prediking aan Israël wordt gegeven. Het lijkt erop alsof een geestelijke uitleg van de tekst in veel gevallen de voorrang krijgt om op die manier de preek relevant te maken voor de luisteraars. Een element dat daarin meespeelt is de visie dat de verzoening en de verlossing centraal moet staan in de prediking. Door dat centraal te stellen in de prediking, wordt de preek relevant voor de hoorders, maar komt de concrete betekenis voor Israël in het nauw. Ook het antwoord op de vraag of alle profetieën en beloften vervuld zijn door Christus, is van belang voor de betekenis die Israël in de prediking krijgt.

De ideeën die predikanten hebben waarmee Israël een prominentere plek in de preek zou kunnen krijgen, zijn erg divers. Het zo letterlijk mogelijk lezen van de Bijbel en het niet vergeestelijken van het volk Israël in profetieën lijkt een belangrijke factor te zijn waarmee Israël nadrukkelijker zijn concrete plek krijgt in de prediking. Een open debat waar men zonder schroom kan spreken, kan helpen om het gesprek over de visie op Israël op gang te brengen. Daarnaast kan er een de opleiding een belangrijke rol spelen, door in de colleges voldoende aandacht te schenken aan Israël, met name ook in de colleges homiletiek. De kennisoverdracht hoeft niet alleen vanuit de opleiding gefaciliteerd te worden, de Commissie Israël kan hierin ook een belangrijke rol vervullen door verschillende visies op Israël en de duiding daarvan weer te geven in publicaties. Ook het gebed speelt een rol in de positie die Israël inneemt in de prediking. Door in het gebed gericht te zijn op de bekering van Israël, krijgt Israël een grotere plek in het denken en wordt het voor de gemeente relevant wanneer er in de prediking plaats is voor de vervulling van profetieën in het concrete volk Israël. Tot slot zouden thema preken ook kunnen bijdragen aan meer aandacht voor Israël in de prediking.

6. Conclusie

De hoofdvraag van dit onderzoek is: *Op welke manier kan de Commissie Israël zorgen dat er in de preken binnen de Hersteld Hervormde Kerk meer aandacht ontstaat voor de betekenis van een tekst voor Israël, waarin profetisch over Israël gesproken wordt?*

Om meer aandacht te krijgen voor de betekenis van een Bijbelgedeelte voor Israël in de prediking, is het van belang dat predikers niet voorbij gaan aan de letterlijke betekenis van de Bijbeltekst. Dit betekent dat allereerst Israël in de het Bijbelgedeelte gezien wordt als het concrete volk Israël. In het merendeel (zes van de acht) van de geanalyseerde preken lijkt dit niet te gebeuren en worden sneller geestelijke lijnen getrokken. In die preken wordt kort stilgestaan bij de historische betekenis van een Bijbelgedeelte en wordt dit vervolgens overgezet naar het geestelijk leven van de luisteraars.

Wanneer predikers zich meer op richten het letterlijk lezen van de Bijbel, lijkt het alsof er meer aandacht gegeven wordt aan het volk Israël in de prediking. Er lijkt namelijk een verband te bestaan tussen de keuze voor het al dan niet letterlijk lezen van de Bijbeltekst en de plek die Israël krijgt in de prediking. Wanneer er voor het vergeestelijken van een Bijbelgedeelte gekozen wordt, blijft er over het algemeen weinig ruimte over voor de concrete betekenis van een Bijbeltekst voor het fysieke volk Israël, met het land dat daarbij hoort. Dit in tegenstelling tot de prediker die de Bijbel zo letterlijk mogelijk leest. Wanneer dat als uitgangspunt dient, is er volop de ruimte voor de concrete betekenis voor het land en volk van Israël. Vanuit de geanalyseerde preken blijkt dat er dan lijnen getrokken kunnen worden vanuit de manier waarop God handelde in het verleden met Israël, naar de manier waarop God vandaag de dag wil handelen met de gelovige gemeente. Daardoor wordt de preek relevant voor de luisteraars, wat veel van de respondenten belangrijk vinden.

Ook de visie die predikanten hebben op het verbond met Abraham is van invloed op de aandacht die het concrete, fysieke volk Israël krijgt in de prediking. Het lijkt dat wie een onderscheiden positie toekent aan Israël en de christelijke gemeente in het verbond, meer aandacht in de prediking aan Israël kan geven. Op die manier blijft er namelijk een duidelijke boodschap voor Jood en heiden over. Wie de visie heeft dat Israël en de gelovigen van vandaag de dag één en dezelfde positie innemen in het verbond, zal veel minder aandacht geven aan Israël. De geestelijke betekenis van een Bijbeltekst krijgt dan veel meer ruimte. Bezinning op de betekenis van Israël in Romeinen 9-11 lijkt essentieel te zijn voor een heldere visie op het verbond en de vervulling van nog openstaande profetieën en beloften voor het volk Israël. Deze bezinning kan er dan aan bijdragen om in de prediking meer ruimte te geven aan de betekenis van een Bijbelgedeelte voor het volk Israël.

Een aantal concrete ideeën is aangedragen om te zorgen dat er meer aandacht voor Israël in de prediking komt. Hoewel de ideeën die predikanten hiervoor hebben erg verschillend zijn, springen er een paar uit. Een debat onder predikanten waarin men vrij zijn eigen visie kan delen en waar men met elkaar het gesprek hierover kan aangaan, kan bijdragen om Israël meer onder de aandacht te brengen. Ook de opleiding aan de Vrije Universiteit kan meer aandacht besteden aan visievorming over Israël en het thema bekend te maken bij aankomende predikanten. Verder kan de Commissie Israël mogelijke visies publiceren en de consequenties hiervan beschrijven in het kerkblad en kan er meer aandacht gegeven worden aan het gebed voor Israël. Verder zou Israël meer gethematiseerd kunnen worden, waardoor predikanten Israël als uitgangspunt voor de prediking kunnen gebruiken. Al deze zaken kunnen er mogelijk aan bijdragen dat er in de prediking meer ruimte voor Israël komt.

7. Discussie en aanbevelingen

7.1 Discussie

Hoewel het onderzoek zo zorgvuldig mogelijk heeft plaatsgevonden, is er toch aantal punten die in dit onderzoek naar voren komen, waar kanttekeningen bij te plaatsen zijn. In deze discussie wordt kort teruggeblikt op de sterke en zwakke kanten van dit onderzoek.

Onafhankelijkheid en objectiviteit: Een sterk punt in dit onderzoek is de onafhankelijkheid van de auteur geweest. In grote mate van zelfstandigheid is dit onderzoek uitgevoerd en alleen indien nodig is er contact geweest met de opdrachtgever. Daarnaast hebben de analyses en de interviews zo objectief mogelijk plaatsgevonden. Dit kon onder andere doordat de auteur niet afhankelijk was van de opdrachtgever of van de respondenten. Dat blijkt onder andere doordat de data zelfstandig verzameld is, zonder dat de opdrachtgever daar invloed op had. Door alleen het noodzakelijke contact te hebben met de opdrachtgever en de resultaten pas aan het einde te bespreken, is voorkomen dat de opdrachtgever invloed had op de resultaten. Deze onafhankelijkheid en objectiviteit zijn volgens Verhoeven (2011, p. 35 & 60) belangrijke elementen om een onderzoek te laten slagen.

Membercheck: Door eerst een aantal preken te analyseren en vervolgens pas de predikanten van die preek te gaan interviewen is voorkomen dat de analyse van de preken met een bepaalde blik zouden gebeuren. Hoewel dit ook andersom gedaan kon worden, om dan bijvoorbeeld te analyseren of een visie van een predikant terug te horen is, was dit een meer valide manier. Op deze manier kon er namelijk doordat het interview plaatsvond na het analyseren van de preek, een zogenaamde *membercheck* plaatsvinden. Dat houdt in dat in de interviews gecheckt wordt of de analyse van de preek klopt. Daardoor konden er aan de hand van de verzamelde en geanalyseerde data betrouwbare uitspraken gedaan worden.

Laag aantal geanalyseerde preken en respondenten: Het verzekeren van de validiteit van dit onderzoek was vanaf de start van het onderzoek behoorlijk lastig. Er was een kleine populatie aan preken die geanalyseerd konden worden voor dit onderzoek en de helft van de predikers van de geanalyseerde preken wilde en kon meewerken aan het interview. Dat was vanaf het begin bekend. Het gevaar bestaat daarmee dat het zogenaamde *verzadigingspunt* (Verhoeven, 2011, p. 229) niet bereikt is en dus niet alle relevante informatie verzameld is. Daarom is er veel energie in het zoeken naar geschikte preken gestoken en om het aantal uit te breiden. Wanneer de interviews afgenomen zouden worden bij alle predikanten van de HHK, kan het zijn dat er nieuwe gegevens boven komen die in dit onderzoek missen. Vanwege de tijd die beschikbaar was voor dit onderzoek, was dit geen optie.

Geen volledigheid in hermeneutische stromingen: Binnen dit onderzoek was het niet mogelijk (en wenselijk) om een volledige weergave van alle mogelijke hermeneutische stromingen weer te geven, die gehanteerd kunnen worden bij de visie op Israël. Een beperkt aantal is aan bod gekomen in dit onderzoek, waarbij vooral het onderscheid gehanteerd is tussen *geestelijk* en *letterlijk* of *concreet*. Ook de exegetische vragen die bij de geanalyseerde preken gesteld konden worden, zijn in dit onderzoek niet aan bod gekomen. Om een vollediger beeld te krijgen, zouden al deze stromingen en exegetische keuzes meegenomen moeten worden.

7.2 Aanbevelingen

Als aanvulling op de beantwoording van de hoofdvraag, is een aantal aanbevelingen opgesteld. De Commissie Israël heeft als taak om leiding te geven aan het onderzoeken van de Heilige Schrift ten aanzien van het volk Israël (HHK, 2018, p. 2). Om die reden zijn de aanbevelingen daar voornamelijk op gericht.

- *Bezinning op gang brengen over het al dan niet letterlijk lezen van de Bijbel*

De conclusies van dit onderzoek laten zien dat het (zo veel mogelijk) al dan niet letterlijk lezen van de Bijbel, van invloed is op de plek die het concrete, fysieke volk Israël krijgt toegemeten in de prediking. Dit raakt echter niet alleen het thema Israël, maar is van invloed op het geheel van de Bijbel met alle thema's die daarin naar voren komen. Het is daarom goed als de Commissie Israël een bezinning op gang brengt die gaat over de consequenties van het al dan niet letterlijk lezen van de Schrift voor de visie op Israël. Deze bezinning zou kunnen in een nieuwsblad voor predikanten waarin zij kan schrijven, maar mogelijk ook in de vorm van een bezinningsavond waarvoor predikanten worden uitgenodigd.

- *Debat over Israël met predikanten initiëren*

Door verschillende respondenten (R1.50 & R3.41) is aangegeven dat zij een debat of bezinning onder predikanten als mogelijkheid zien om meer aandacht voor Israël te creëren, wat z'n doorwerking kan hebben in de prediking. Daarom verdient het de aanbeveling dat de Commissie Israël een moment organiseert waarop predikanten met elkaar in gesprek kunnen gaan over hun visie op Israël. Door zo'n debat kom het thema Israël meer onder de aandacht en hebben predikanten die in hun preken (relatief) veel aandacht aan Israël besteden, de kans om aan anderen uit te leggen hoe zij daartoe komen. Op die manier kan het zijn dat andere predikanten ook meer aandacht aan Israël gaan besteden in hun prediking.

- *Verschillende visies op Israël met de consequenties daarvan publiceren*

Twee respondenten (R3.39 & R4.44) gaven aan dat zij de Commissie Israël als mogelijke kennisdrager beschouwen en zouden graag publicaties van hun hand willen zien over de verschillende visies op Israël die er zijn. Om deze reden is het wenselijk dat de Commissie Israël de verschillende visies op Israël die er zijn binnen de HHK in kaart gaat brengen. Hiervan kan (per visie) een korte beschrijving gegeven worden in een informatieblad voor predikanten om daar vervolgens uitgebreid in te gaan op de consequenties van de visies. Vragen als: 'Welke gevolgen voor de prediking heeft het wanneer een bepaalde visie wordt aangehangen?' en 'welke gevolgen heeft het voor mijn visie op profetieën wanneer ik een bepaalde visie aanhang' kunnen daarin worden beantwoord.

- *Opleiding van de HHK verzoeken meer aandacht aan Israël te schenken*

Uit dit onderzoek blijkt dat er nauwelijks aandacht voor Israël is in de opleiding en de respondent bij wie er wel aandacht was, geeft aan dat de diepgang erg beperkt was (R3.8). Ook voor de plaats die Israël in de prediking kan/moet innemen is weinig aandacht geweest. Het is daarom wenselijk als er binnen de opleiding meer aandacht besteed wordt aan Israël. De Commissie Israël zou hiervoor een verzoek kunnen indienen bij het Hersteld Hervormd Seminarie, maar mogelijk ook zelf een lespakket kunnen samenstellen en van hieruit zelf gastlessen kunnen geven binnen de opleiding.

- *Israël thematiseren in de prediking*

Eén van de mogelijkheden om Israël meer onder de aandacht van predikanten en van luisteraars te brengen, is het houden van een themapreek waarin het concrete volk en land Israël geaccentueerd

wordt. Op die manier wordt het makkelijker om Israël als thema weer te geven. De Commissie Israël zou hiervoor een aanzet kunnen geven door predikanten via een mailing hiervan op de hoogte te stellen. De jaarlijkse Israëlzondag zou daarvoor bij uitstek geschikt zijn. Mogelijk zou de Commissie Israël ervoor kunnen pleiten dat dit synodaal geregeld kan worden, zodat het ook gaat gelden voor de volle breedte van de kerk.

Literatuurlijst

- Brakel Th. F., W. A. (2002). *Redelijke godsdienst: Deel 3*. (12^e ed.). Utrecht: De Banier.
- Buitelaar, P. (1996). *Geloofsbevinding in de prediking: Een speurtocht naar verantwoorde bevinding in hervormd-gereformeerde preken*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Calvin, Joh. (2011). *Joh. Calvin over de Romeinebrief*. Geraadpleegd van <http://www.dewoesteweg.nl/wp-content/uploads/2011/08/Johannes-Calvin-over-de-Romeinenbrief.pdf>.
- Commissie Gedragscode Praktijkgericht Onderzoek in het HBO (CGPO). (2010). *Gedragscode praktijkgericht onderzoek voor het hbo Gedragscode voor het voorbereiden en uitvoeren van praktijkgericht onderzoek binnen het Hoger Beroepsonderwijs in Nederland*.
- De Greef, W. (1984). *Calvin en het Oude Testament*. Groningen: Ton Bolland / De Vuurbaak bv.
- De Vries, P. (2011). *De typologische Schriftuitleg*. Nieuwdorp/Nunspeet: Lectori Salutem.
- De Vries, P. (2013). *De ene olijfbom: De verhouding tussen de christelijke kerk en het Joodse volk*.
- Fruchtenbaum, A.G. (1994). *Israelology: The Missing Link in Systematic Theology*. (6^e ed.). San Antonio: Ariel Ministries.
- Gromacki, G. (2014). The Fulfillment of the Abrahamic Covenant. *The Journal of Ministry and Theology*, 18(2), 77-119.
- Hersteld Hervormde Kerk (2018). *Ordinantie 4: Voor het Apostolaat*. Geraadpleegd op 9 september 2019, van: https://www.hersteldhervormdekerk.nl/uploads/Kerkorde/Nieuwe_website/20180608_ordinantie_4.pdf
- Moo, D.J. (2018). *The letter to the Romans. (New International Commentary on the New Testament)*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company.
- Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). (2018). *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit*.
- Paas, S. (2014). *Israëlvizies in beweging*. Kampen: Brevier.
- Paul, M.J. (1992). Terug naar de toekomst: de uitleg van de oudtestamentische profetieën over Israël. *Theologica Reformata*, 35, 272-298.
- Paul, M.J. (2013). *Het nieuwe verbond: en de uitleg van de profeten over de toekomst van Israël*. Baarn: Willem de Zwijgerstichting.
- Paul, M.J. (2015). De plaats van Israël in Gods heilshandelen. In Van Campen, M. & Vergunst, P.J. (Reds), Hoek. J. (2015). *Theoloog tussen preekstoel en leerstoel*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Pors, A. (2018). *Kohlbrugge en de vervangingsleer: elkaars (onuitgesproken) vrienden?* (Master thesis).
- Profetie. (2019). In *Van Dale*. Geraadpleegd van <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/profetie>.
- Ten Boom, W.H. (2017). Israël: grens en ontgrenzing. De betekenis van 'Israël' bij de patres. *Theologica Reformata*, 60(2), 126-142.

- Van Campen, M. (2005). Tussen Scylla en Charibdis. Een positiebepaling. In Van Campen, M. & Den Hertog, G.C. (Reds.). (2005). *Israël, volk, land en staat: Terugblik en perspectief*. Zoetermeer: Boekencentrum.
- Van Campen, M. (2006). *Gans Israël: Voetiaanse en coccejaanse visies op de joden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw*. (Doctoral dissertation).
- Van Campen, M. (2017). Signalen van de eindtijd. In Van Campen, M., Hoek, J. & Paul, M.J. (Reds.). (2017). *Met het oog op het einde: Over de christelijke toekomstverwachting*. Heerenveen: Groen.
- Van de Beek, A. (2002). *De kring om de Messias: Israël als volk van de lijdende Heer*. Zoetermeer: Meinema.
- Van den Brink, G. & Van der Kooi, C. (2013). *Christelijke dogmatiek*. (4^e ed.). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Van Diggele, E. (Historica en journalist). (2019a, 13 juli). We worden allemaal misleid [Radio fragment]. In M. van der Weij & P. de Bie (presentatoren). Nieuwsweekend. Hilversum, NPO Radio 1.
- Van Diggele, E. (2019b). *De misleidingsindustrie: Hoe Nederlandse media ons dagelijks beetnemen*. Amsterdam: De Geus B.V.
- Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. (4^e ed.). Den Haag: Boom Lemma.
- Vergunst, E.F. (1998, 7 mei). 'De lege stoel in het Vaderhuis' – Digibron.nl Geraadpleegd op 30 september 2019, van <https://www.digibron.nl/search/detail/b9d86afa14f028fd2535e7ed0d5d4809/de-lege-stoel-in-het-vaderhuis>.
- Vlach, M.J. (2010). *Has the Church Replaced Israel? A Theological Evaluation*. Nashville: B&H Publishing Group.
- Zwiep, A. (2013). *Tussen tekst en lezer: Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek: Deel 1: De vroege kerk – Schleiermacher*. (3^e ed.). Amsterdam: VU University Press.

Bijlagen

1. Bijlage 1 – Definitie van wat er geanalyseerd is en de bijbehorende vragen.....	39
2. Bijlage 2 – Uitgewerkte analyses preken.....	40
3. Bijlage 3 – Vragenlijst voor de interviews.....	50
4. Bijlage 4 – Gefragmenteerde transcripties.....	niet opgenomen in dit document
5. Bijlage 5 – Codering interviews.....	niet opgenomen in dit document
6. Bijlage 6 – Geanalyseerde preken.....	niet opgenomen in dit document
7. Bijlage 7 – Innovatieplan.....	niet opgenomen in dit document

Bijlage 1 – Definitie van wat er geanalyseerd is en de bijbehorende vragen

De preken die ik onderzoek hebben allemaal een tekstgedeelte waarin het (al dan niet heel expliciet) gaat over het volk van Israël. Hoewel er meerdere betekenislagen kunnen zitten in ieder van deze tekstgedeelten bevatten ze in elk geval een betekenis voor het volk Israël. Ik wil onderzoeken in hoeverre deze betekenis voor Israël aan bod komt in de onderzochte preken. De methode die ik daarvoor gebruik ontleen ik aan een methode van dr. P. Buitelaar¹². Ik geef allereerst een definitie van waar een preek meet aandacht voor Israël aan voldoet:

Prediking die ruimte geeft aan de betekenis voor het volk Israël, benoemt vanuit het tekstgedeelte deze betekenis en laat (indien aanwezig) de letterlijke betekenis voor het volk Israël staan. Ook betreft zij de luisteraars bij deze betekenis voor Israël, om zo gestalte te geven aan de roeping van de kerk leiding te geven aan het onderzoeken van de Heilige Schrift ten aanzien van het volk Israël¹³.

De analyse van de preken vindt plaats aan de hand van bovengenoemde definitie. Om de analyses overzichtelijk te houden stel ik aan iedere preek een aantal vragen. Op die manier kunnen de preken ook met elkaar vergeleken worden en wordt duidelijk wat helpend is voor een prediking die ruimte geeft aan de betekenis voor het volk Israël. Deze vragen zijn gebaseerd op de definitie die ik hierboven gesteld heb. De volgende vragen zal ik gebruiken bij het analyseren van de preken:

- a) Op welke manier wordt er in de preek over Israël gesproken? Wordt dit vergeestelijkt of wordt er zodanig over gesproken dat het duidelijk is dat het over een fysiek volk/land gaat?
 - a. Indien de betekenis wordt vergeestelijkt, wordt in de preek dan duidelijk waarom dit gebeurt en wordt ook duidelijk waarom de betekenis niet letterlijk is?
- b) Op welke manier wordt de betekenis voor Israël vanuit het tekstgedeelte benoemt?
- c) Wordt de relevantie van deze betekenis uitgelegd? Komt bijvoorbeeld aan bod waarom Israël voor de luisteraars relevant is? Anders gezegd: wordt voorkomen dat de luisteraar (gechargeerd) kan denken: fijn om dit te weten, maar wat/moet kan ik ermee?

Op welke manier wordt de gemeente als geheel, maar ook de individuele luisteraar opgewekt om gestalte te geven aan de roeping tot het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen te bidden voor het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen de Schrift, maar ook de actualiteiten, te onderzoeken ten aanzien van Israël?

¹² Buitelaar, p. (1996). *Geloofsbevinding in de prediking: Een speurtocht naar verantwoorde bevinding in hervormd-gereformeerde preken*. Zoetermeer: Boekencentrum.

¹³ Hersteld Hervormde Kerk. (2018). *Ordinantie 4: Voor het Apostolaat*. Geraadpleegd op 12 september 2019, van: https://www.hersteldhervormdekerk.nl/uploads/Kerkorde/Nieuwe_website/20180608_ordinantie_4.pdf

Bijlage 2 – Uitgewerkte analyses preken

Preek 1:	Jesaja 49:8-13
Preek 2:	Jesaja 49:15
Preek 3:	Jesaja 49:15, 16
Preek 4:	Zacharia 12:10
Preek 5:	Zacharia 12:10
Preek 6:	Johannes 11:49, 50
Preek 7:	Johannes 11:49-52
Preek 8:	Johannes 11:50

Preek 1: Jesaja 49:8-13

- a) Op welke manier wordt er in de preek over Israël gesproken? Wordt dit vergeestelijkt of wordt er zodanig over gesproken dat het duidelijk is dat het over een fysiek volk/land gaat?
- a. Indien de betekenis wordt vergeestelijkt, wordt in de preek dan duidelijk waarom dit gebeurt en wordt ook duidelijk waarom de betekenis niet letterlijk is?
- *De tijd van welbehagen wordt rechtstreeks van Christus overgezet naar de gelovige van vandaag de dag. (zo de Middelaar, zo Zijn kerk).*
 - *Israël wordt door de Knecht weer opgericht, de Knecht hoeft dit niet alleen toe doen.*
 - *Wie is het volk? (vers 8). Dit zijn de gelovigen uit het volk Israël, maar het volk zijn ook de heidenen. Het volk is veel breder, bestaat uit Jood en heiden tezamen. Het gaat om een bredere interpretatie omdat in het voorgaande en hoofdstuk 42 ook over de heidenen wordt gesproken. Er loopt een doorlopende lijn van het verbond met het OT naar de gelovigen in het NT en verder. De beloften van het OT gelden ook voor de kerk (de kerk/heidenen stonden eerst van verre, maar zijn nu naderbij gekomen). Het volk is Israël voor zover ze de Heere kennen en het zijn de heidenen voor zover ze de Heere kennen.*
 - *Vers 8b ziet op de terugkeer uit Babel in de eerste instantie. Maar het ziet verder, omdat Jesaja de verlossing uit Babel, de komst van de Messias en de wederkomst in een geheel ziet. Om het aardrijk op te richten en de bezittingen terug te geven, ziet op het terugkrijgen van het land na Babel, maar er zit meer in. Het aardrijk is namelijk verwoest. Als erfenis is dat verloren gegaan door de zonde. Het hele aardrijk. Deze aarde moet weer worden herstelt, en moet weer teruggeven worden aan wie de Heere kennen. Aan de Heere en Zijn volk. Dit ziet op de vernieuwde hemel en de vernieuwde aarde. Dat begint nu, doordat de gevangenen uitgeleide krijgen.*
 - *Het uitgaan van de gevangenen en het tevoorschijn roepen van degene die in duisternis zitten, zijn Verbondsweldaden van Christus. Daarin wordt rechtstreeks de overgang naar de gemeente van nu gemaakt en daarmee wordt dit vergeestelijkt, zonder uitleg waarom. Aan de gemeenteleden wordt immers gevraagd of zij vandaag ook al de stem gehoord hebben die hen de vrijheid predikte en die zei dat ze tevoorschijn mochten komen. Het gaat namelijk om de vrijheid die in Christus is.*
 - *Het volk dat bevrijd is, zal Hij weiden op de kale hoogten. Vanuit het duister/gevangenis doen ze een goede ruil, naar de hoogte waar hun weidegronden zijn. De hoogte ziet op veiligheid. De tekst betekent dat dit de uitvloeisels van de verbondsweldaden zijn. Hij gaat goed voor*

Zijn volk zorgen. Zijn gehele volk (uit Israël, of de schapen van de andere stal (heidenen). Ze zullen het goed hebben. Wordt verder uitgewerkt in vers 10-13.

- *De totale vervulling van wat hier genoemd staat, komt bij de wederkomst (zie Openbaring 7:16). Deze vervulling maken we alleen mee omdat Hij onze Ontfermer is, niet uit iets van ons. Dit wordt de derde dimensie van de tekst genoemd. 1) Terugkeer van de ballingschap; 2) Komst en het werk van Christus, het Evangelie en 3) Straks de terugkomst van Christus, de nieuwe hemel en de nieuwe aarde. Het gaat met name om de derde dimensie, maar ook nu wordt dit al vervuld door Christus. De Herder laat nu Zijn schapen ook niet verhongeren, daarom vandaag Woord en Sacrament, daarom vandaag de grazige gewaide waarin u zich tegoed kon doen.*
- *Honger en dorst hebben is geestelijk. Deze is niet altijd even sterk, maar de honger en dorst zal er in deze bedeling altijd zijn. Honger en dorst lijden zal niet voorkomen, dat is niet nodig.*
- *De bergen zullen tot een weg worden en de gebaande wegen zullen verhoogd worden: bergen is hindernissen. Letterlijk beeld, met geestelijke betekenis: bergen vormen onmogelijkheden. De bergen worden laag, de diepten worden omhoog gehaald (=gelijk maken er ontstaat een effen baan). Wij hebben ook grote onmogelijkheden, als we op onszelf zien, zeker op zo'n avondmaalszondag. Misschien wel een grote onmogelijkheid. Deze hoge bergen om bijvoorbeeld te komen tot het avondmaal, neemt de Heere weg. De reden waarom dit wordt vergeestelijkt, wordt niet verteld. (heel concreet wordt het ook niet. Zijn deze bergen onze zonden? Wat zijn dan de dalen?)*
- *Vers 12 wordt even heel beeldend uitgelegd: alsof je ze echt al ziet komen. Ze komen van ver (de heidenen/kustlanden vanuit vers 1). Sinem kan zuiden zijn, dus dan komen ze vanuit het noorden, zuiden en westen. Ze komen van alle zijden om met Abram, Izak en Jakob aan te zitten. En dit is mogelijk omdat God zelf de onmogelijkheden weghaalt. Hij maakt de effen baan, ook in ons eigen leven maakt hij de effen baan.*
- *Vers 13 is de reactie die gevraagd wordt. De hemel en de aarde zijn getuigen, samen met de bergen die vlakgemaakt zijn. Ze moeten juichen, gedreun maken. Ze zijn getuigen van wat de Heere doet. Waarom? Omdat de Heere Zijn volk (in de breedste zin van het woord) ontfermd. De ellendigen zijn Gods kinderen, deze zijn van zichzelf altijd ellendig. Als de Heere genade bewijst aan Zijn volk, is de gehele schepping daarover verblijd. (Hier wordt een typisch onderscheid gemaakt tussen de gehele schepping en wij mensen. Terwijl de hele schepping juicht, kunnen wij ongevoelig zijn. Zijn wij dan geen schepping?) Hier wordt zichtbaar hoe belangrijk God onze redding vind, dat Hij de hele schepping laat mee juichen, want als de hele schepping juicht, juicht Hijzelf ook.*
- b) *Op welke manier wordt de betekenis voor Israël vanuit het tekstgedeelte benoemt?*
 - *Er is een terugkeer vanuit Babel, waarbij ze de erfenis weer ontvangen. Deze is al geweest. Een toekomstige betekenis wordt niet genoemd.*
- c) *Wordt de relevantie van deze betekenis uitgelegd? Komt bijvoorbeeld aan bod waarom Israël voor de luisteraars relevant is? Anders gezegd: wordt voorkomen dat de luisteraar (gechargeerd) kan denken: fijn om dit te weten, maar wat/moet kan ik ermee?*
 - *Nee, dit komt in zijn geheel niet aan bod.*
- d) *Op welke manier wordt de gemeente als geheel, maar ook de individuele luisteraar opgewekt om gestalte te geven aan de roeping tot het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen te bidden voor het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen de Schrift, maar ook de actualiteiten, te onderzoeken ten aanzien van Israël?*

- *Nee, dit komt in zijn geheel niet aan bod.*

Preek 2: Jesaja 49:15

- a) Op welke manier wordt er in de preek over Israël gesproken? Wordt dit vergeestelijkt of wordt er zodanig over gesproken dat het duidelijk is dat het over een fysiek volk/land gaat?
 - a. Indien de betekenis wordt vergeestelijkt, wordt in de preek dan duidelijk waarom dit gebeurt en wordt ook duidelijk waarom de betekenis niet letterlijk is?
- *Wie is Sion (vers 14)? Je kan er op allemaal manieren over spreken. Hier wordt dat deel van het verbondsvolk bedoelt dat de Heere liefheeft. Zogezegd het gelovige deel van het volk Israël. Als verbondsvolk wordt negatief over dit volk gesproken. Telkens weer verlaat het verbondsvolk de Heere. De Heere zal Zijn volk niet alleen laten in ballingschap, maar mee gaan om hen aan te sporen terug te keren naar Hem. De Heere belooft hier een bloeiperiode voor het concrete volk Israël (de komst van de Messias). Het volk wordt als concrete natie gezien, voor wie de beloften gelden. Op een gegeven moment wordt er in de preek ineens gesproken nav vers 10 over zondaren in plaats van Israël. De Heere belooft hier dat zondaren vanuit de heidenen tot geloof zullen komen.*
- *Sion wordt daarna overgezet naar de gelovige van deze tijd. Het voorbeeld van de kerkdienst waarin het Evangelie wordt verkondigt, maar waar de gelovige op dat moment niet bij kan, is de overgang om het concrete Israël los te laten en over te gaan naar de gelovige van deze tijd.*
- *Ook verderop wordt dit beeld van Sion weer op de gelovige betrokken, wanneer gezegd wordt dat als de Heere in ons is begonnen te werken, Hij dat voor de eeuwigheid doet. "Dan kan en dan wil Hij Zijn Sion, Zijn gelovigen niet meer loslaten".*
- *Het beeld dat een moeder haar zuigeling niet kan vergeten (vers 15), wordt doorgetrokken naar de Heere die Zijn gelovigen niet kan vergeten. Verderop wordt gezegd: "De band tussen Mij en Sion is nog inniger dan de band tussen moeder en kind". In deze zin is het niet helemaal duidelijk wie bedoelt wordt, maar gezien de context lijken de gelovigen bedoelt te worden. De doop wordt kort aangehaald. Doopdienst is ervoor om de klein-/zwakgelovigen te versterken. En in deze dienst wordt (vanuit Jesaja 49:15) bevestigd dat de Heere Zijn gelovigen niet zal verlaten. Zo zeker als het water op de hoofden van de kinderen is gekomen, zo zeker mogen wij Zijn dat de Heere ons niet verlaat. Vanuit de context van de preek, lijkt deze zin Israël uit de tekst toch te betrekken op de gelovigen.*
- *In de tweede en derde gedachte (rijke verzekering & grote vertroosting) wordt de betekenis van de tekst consequent doorgetrokken naar de gelovigen in de kerkdienst. De kinderen behoren niet direct tot de gelovigen, daarvoor is wedergeboorte nodig. Echter mag (vanuit de doop) gepleit worden en gebeden: "als U ze maar niet vergeet, als U ze maar niet verlaat". Hierin lijkt de betekenis van de tekst ook direct doorgetrokken te worden naar de gelovige gemeente.*
- *In de laatste gedachte wordt Sion (vanuit vers 16: uw muren zijn steeds voor Mij) nog even betrokken op hoe Jeruzalem erbij lag na de verwoesting ten tijde van de ballingschap. 'Uw kinderen zullen zich haasten' (vers 17) wordt betrokken op de terugkeer uit ballingschap. Dit lijkt echter gebagatelliseerd te worden in de preek, door het zinnetje "Oh, dan kunt u inderdaad denken aan de terugkeer uit de ballingschap, maar trekt u de lijn maar gerust wat verder door. Denkt u maar aan de komst van de Christus hier op aarde". De kinderen die zich*

haasten wordt dan betrokken op alle mensen die ten tijde van Zijn bediening hier op aarde naar Jeruzalem zijn gekomen om Hem te aanschouwen. Vervolgens wordt de gemeente direct opgeroepen om hierin vooral te denken aan de geestelijke lijn. Dat de Heere ook in de toekomst ervoor zal zorgen dat uw kinderen daar zijn waar Hij is. Vandaar wordt de betekenis van deze tekst direct op de gedoopte kinderen uitgelegd. De Heere zal doorgaan met het verzamelen van Zijn kinderen, dat is de rijke belofte voor de ouders.

- b) Op welke manier wordt de betekenis voor Israël vanuit het tekstgedeelte benoemt?
 - *Het volk Israël zal terugkeren uit ballingschap. De bloeitijd die genoemd wordt voor het volk wordt namelijk genoemd in de tijd dat de Messias is gekomen.*
- c) Wordt de relevantie van deze betekenis uitgelegd? Komt bijvoorbeeld aan bod waarom Israël voor de luisteraars relevant is? Anders gezegd: wordt voorkomen dat de luisteraar (gechargeerd) kan denken: fijn om dit te weten, maar wat/moet kan ik ermee?
 - *Nee, dit wordt niet uitgelegd. De luisteraar zal daarom niet denken: wat moet/kan ik ermee, omdat de betekenis direct toegepast wordt op de gelovigen van nu en niet op de concrete natie van Israël.*
- d) Op welke manier wordt de gemeente als geheel, maar ook de individuele luisteraar opgewekt om gestalte te geven aan de roeping tot het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen te bidden voor het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen de Schrift, maar ook de actualiteiten, te onderzoeken ten aanzien van Israël?
 - *Dit komt niet aan bod in de preek.*

Preek 3 Jesaja 49:15, 16

- a) Op welke manier wordt er in de preek over Israël gesproken? Wordt dit vergeestelijkt of wordt er zodanig over gesproken dat het duidelijk is dat het over een fysiek volk/land gaat?
 - a. Indien de betekenis wordt vergeestelijkt, wordt in de preek dan duidelijk waarom dit gebeurt en wordt ook duidelijk waarom de betekenis niet letterlijk is?
 - *De vraag komt bij de Heere vandaan en wordt gesteld aan Zijn volk Israël door de mond van Jesaja. Israël komt in de eerste plaats aan bod als een volk dat in ballingschap verkeert, door eigen schuld. Israël komt als concrete natie goed aan bod in de preek. Er blijft een belangrijke betekenis over van deze profetie voor het volk vandaag de dag. Dit blijkt uit het voorbeeld dat genoemd wordt van de reis naar Jeruzalem.*
 - *Jeruzalem, Israël wordt in dit gedeelte niet vergeestelijkt. Israël blijft Israël, ondanks de (geestelijke) lijnen worden doorgetrokken. De beloften voor Israël blijven staan. Er blijft een eeuwig verbond met het volk Israël blijft! Wel wordt de lijn doorgetrokken dat de gemeente van het NT ingeënt is in de ware olijfboom. En als zodanig mag deze gemeente delen in de beloften, maar blijft de belofte wel staan voor het concrete Israël.*
- b) Op welke manier wordt de betekenis voor Israël vanuit het tekstgedeelte benoemt?
 - *Allereerst dat Israël teruggekeerd is uit ballingschap; maar ook verder dat er zal een terugkeer komen (die al begonnen is). Vers 20 (Jeruzalem zal overvol worden) wordt concreet betrokken op het huidige Israël. De predikant zelf ziet de vervulling van dit vers voor ogen (voorbeeld van de huizenbouw). Ook de veelheid aan voorbeelden uit de Jodenvervolging etc., zorgt ervoor dat de relevantie voor het volk Israël sterk tot uiting komt. De Torah wordt ook nog steeds als eeuwigdurend gezien. Zeer sterk wordt dit gezegd wanneer de predikant zegt:*

we kunnen niet buiten Israël om. Vanuit de rabbijnse overlevering wordt duidelijk dat de heerlijkheid van God nooit zal wijken uit Jeruzalem.

- c) Wordt de relevantie van deze betekenis uitgelegd? Komt bijvoorbeeld aan bod waarom Israël voor de luisteraars relevant is? Anders gezegd: wordt voorkomen dat de luisteraar (gechargeerd) kan denken: fijn om dit te weten, maar wat/moet kan ik ermee?
 - *Duidelijk wordt uit het geheel van de preek dat er een pleiten moet/kan zijn voor de beloften die voor Israël zijn. We kunnen niet buiten Israël om. Vanuit de trouw van God aan Israël, blijkt Gods trouw aan de gelovigen uit de heidenen. Hoewel alles nog in puin ligt als Jesaja deze profetie uitspreekt, toch zijn de muren van Jeruzalem steeds voor Gods ogen. Zo mag ook de gelovige vandaag weten dat als hij/zij in de moeilijkheden verkeert, God het einddoel steeds voor ogen heeft en daar naartoe werkt. Ook in ons leven kan er een puinhoop zijn, maar dan schittert Gods trouw aan Israël door. Zoals God Zijn volk Israël niet vergeet, zo zal God Zijn kinderen niet vergeten. De relevantie wordt overduidelijk wanneer de predikant laat zien dat God Zijn eigen Zoon wel vergat op Golghota. En vandaar uit wordt de reikwijdte van deze belofte doorgetrokken naar de gemeente van vandaag.*
- d) Op welke manier wordt de gemeente als geheel, maar ook de individuele luisteraar opgewekt om gestalte te geven aan de roeping tot het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen te bidden voor het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen de Schrift, maar ook de actualiteiten, te onderzoeken ten aanzien van Israël?
 - *Dit komt niet expliciet aan de orde, maar door de hele preek heen wordt wel de liefde van de predikant tot Israël duidelijk. Daardoor kan er ook liefde ontstaan bij de luisteraars. De gemeente wordt opgeroepen om te kijken naar de geestelijke dimensie achter de gebeurtenissen in de wereld.*

Preek 4: Zacharia 12:10

- a) Op welke manier wordt er in de preek over Israël gesproken? Wordt dit vergeestelijkt of wordt er zodanig over gesproken dat het duidelijk is dat het over een fysiek volk/land gaat?
 - a. Indien de betekenis wordt vergeestelijkt, wordt in de preek dan duidelijk waarom dit gebeurt en wordt ook duidelijk waarom de betekenis niet letterlijk is?
 - *Israël wordt als concrete natie neergezet, waarbij Jezus Koning zal zijn op de troon van David. De stad Jeruzalem zal eerst tot een bedwelmung voor de omliggende volken worden (vers 1-8). Jeruzalem en Israël worden heel concreet neergezet als het nu bestaande volk en stad.*
 - *Israël wordt concreet als natie gezien, mede door de huidige politieke situatie te betrekken in de preek.*
- b) Op welke manier wordt de betekenis voor Israël vanuit het tekstgedeelte benoemt?
 - *De Bijbeltekst wordt betrokken op de huidige ontwikkelingen in de geschiedenis van Israël. Met name door de enorme haat te benoemen, terwijl ze niet om Jeruzalem heen kunnen (vers 3, de zware steen). Er komt nog een rijkere volledige vervulling van de bekering van het Joodse volk (nav vers 10). De betekenis wordt in het verleden gelegd (de kruisdood van Jezus en de preek van Petrus op de pinksterdag). Maar een rijkere vervulling is weggelegd voor wanneer Jezus terugkeert op de aarde.*
 - *Heel Israël zal zalig worden, wanneer de Geest in ruime mate wordt uitgestort. Israël zal zien dat het Jezus was Die zij doorstoken hebben wanneer Hij terugkomt. Dan zullen ze daarom rouw bedrijven.*

- c) Wordt de relevantie van deze betekenis uitgelegd? Komt bijvoorbeeld aan bod waarom Israël voor de luisteraars relevant is? Anders gezegd: wordt voorkomen dat de luisteraar (gechargeerd) kan denken: fijn om dit te weten, maar wat/moet kan ik ermee?
- *In zekere zin, doordat de huidige politieke situatie sterk betrokken wordt in de preek. De vraag komt een aantal keren of de profetie geloofd wordt door de luisteraars. Mogelijke andere vervullingen van deze profetie worden benoemd. Ook meerdere betekenislagen van de Bijbeltekst.*
 - *Er wordt niet duidelijk gemaakt waarom Israël nou zo relevant is voor de christenen vandaag de dag.*
 - *Een bepaalde relevantie komt vanuit de uitleg van de tekst. Israël zal tot geloof komen wanneer ze Jezus zien (op de olijfberg). Zo blijkt dat God alleen mensen bekeert via Jezus. De vraag is of wij ook al werkelijk op Jezus gezien hebben. De gelovige kent dan ook de rouwklacht (over zichzelf) waar Zacharia 12 over spreekt. De gelovige wordt sterk opgeroepen om vanuit dit gedeelte uit te zien naar de komst van Jezus. Als zelfs Zacharia zo uitzag naar de komst van de Heere zijn God, terwijl hij Jezus niet gezien heeft, waar blijft ons verlangen dan naar Zijn komst?*
 - *Op een bepaalde manier wordt de betekenis voor Israël gekoppeld aan onze verwachting die wij hebben naar de komst van Jezus. De bekering van Israël zal daar namelijk mee samenvallen.*
 - *Wie geen helder zicht heeft op de profetie van de bekering van Israël, heeft geen helder zicht op alle andere profetieën. Dit wordt verder uitgewerkt alleen in het feit dat na de bekering van Israël ook de volken tot God zullen komen.*
 - *Het belang om te bidden voor de bekering Israël is daarin gelegen, dat wij er allemaal wel bij varen.*
- d) Op welke manier wordt de gemeente als geheel, maar ook de individuele luisteraar opgewekt om gestalte te geven aan de roeping tot het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen te bidden voor het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen de Schrift, maar ook de actualiteiten, te onderzoeken ten aanzien van Israël?
- *Er wordt opgeroepen om te bidden voor Israël. De scherpe vraag wordt gesteld of het verlangen en het gebed om de bekering van Israël er is.*

Preek 5: Zacharia 12:10

- a) Op welke manier wordt er in de preek over Israël gesproken? Wordt dit vergeestelijkt of wordt er zodanig over gesproken dat het duidelijk is dat het over een fysiek volk/land gaat?
- a. *Indien de betekenis wordt vergeestelijkt, wordt in de preek dan duidelijk waarom dit gebeurt en wordt ook duidelijk waarom de betekenis niet letterlijk is?*
 - *Israël wordt als eerste als volk gezien in de tijd van Zacharia. Daarna ook nu als natie die bestaat sinds 1948.*
 - *Daarna wordt in de tekst een verschuiving gemaakt, vanaf vers 9 wordt er gesproken over de innerlijke vernieuwing van het volk Israël. Hiermee is nog wel het concrete volk bedoelt. Israël zal blijven bestaan. Echter wordt de Israël vanuit het NT geplaatst in de grotere cirkel van de gemeente. Sinds die opmerking wordt de geadresseerde van de tekst de christelijke gemeente. ← Eerste tien minuten v/d preek.*

- *De zin: “als de Heere Zijn belofte geeft, dan wordt er van de gemeente verwacht: een voortdurend smeekgebed om met die genade in Israël te werken”, lijkt terug te grijpen op een letterlijk verstaan van de natie Israël. Dat kan bedoelt zijn, maar direct daarachter volgt de zin: Als de Heere dus belooft Zijn Geest te geven, en u kent de Heere niet, laat dit dan een appel zijn om te bidden om Zijn werking in ons leven.*
- *De vrucht van de Geest wordt samengevat in twee woorden (God zien, droefheid). Hierbij worden de inwoners van Jeruzalem direct overgeplaatst naar de luisteraars: Als de Geest van de gebeden vanochtend wordt uitgestort in de gemeente, dan mogen we de verwachting hebben dat wij God zien.*
- *Helemaal aan het eind wordt kort verteld dat de belofte nog niet vervuld is voor Israël. Dit wordt niet concreet uitgewerkt. De andere kant wel: “in de eerste plaats mogen we de vervulling van deze belofte zien, daar waar iemand tot geloof komt”.*
- b) *Op welke manier wordt de betekenis voor Israël vanuit het tekstgedeelte benoemt?*
 - *Het gedeelte van Zacharia wordt betrokken op het verleden. De tempelbouw is geweest, die is tegengehouden door de volken van rondom.*
 - *Vervolgens wordt de vervulling van de belofte gezien uit de eerste 9 verzen gezien. De staat van Israël bestaat 70 jaar en volken van rondom ergeren (stoten vers 2) zich er naar aan.*
 - *De eerste ritsellingen zijn zichtbaar in de opkomst van de Messiasbelijdende joden. Het laat zien dat er een blijvende betekenis van deze tekst is voor Israël. ← Eerste tien minuten v/d preek.*
- c) *Wordt de relevantie van deze betekenis uitgelegd? Komt bijvoorbeeld aan bod waarom Israël voor de luisteraars relevant is? Anders gezegd: wordt voorkomen dat de luisteraar (gechargeerd) kan denken: fijn om dit te weten, maar wat/moet kan ik ermee?*
 - *Ja, want de bekering van Israël zal ook een vernieuwing in ons teweegbrengen. De verlossing en vernieuwing voor Israël moet er ook voor ons komen. ← Eerste tien minuten v/d preek.*
 - *Het ‘zij zullen Mij zien die ze doorstoken hebben’ haalt de predikant aan, vanuit het NT dat Johannes dit ziet bij het kruis. Daarmee wordt de betekenis hiervan gelegd in het zien op Jezus die doorstoken is. Zondigen wordt uitgelegd als doorsteken. Daarmee wordt Jezus als het ware door iedere zonde van ons doorstoken. Als we dat gaan zien, gaat deze belofte in vervulling. Er wordt geen toekomstige betekenis voor het volk Israël gegeven, zoals Openbaring 1 dat wel doet.*
- d) *Op welke manier wordt de gemeente als geheel, maar ook de individuele luisteraar opgewekt om gestalte te geven aan de roeping tot het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen te bidden voor het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen de Schrift, maar ook de actualiteiten, te onderzoeken ten aanzien van Israël?*
 - *Doordat het vanaf vers 9 over de innerlijke vernieuwing van het volk Israël gaat, moet dat ons ertoe aanzetten om te bidden dat de Geest van de genade en de gebeden over Israël zal komen in rijke mate. ← Eerste tien minuten v/d preek.*
 - *Aan het einde wordt opgeroepen om te bidden om de Geest van de genade en van de gebeden voor Israël. Echter lijkt dit bedoelt te zijn voor een innerlijke vernieuwing en een innerlijk werk van de Geest.*

Preek 6: Johannes 11 vers 49, 50

- a) Op welke manier wordt er in de preek over Israël gesproken? Wordt dit vergeestelijkt of wordt er zodanig over gesproken dat het duidelijk is dat het over een fysiek volk/land gaat?
 - a. Indien de betekenis wordt vergeestelijkt, wordt in de preek dan duidelijk waarom dit gebeurt en wordt ook duidelijk waarom de betekenis niet letterlijk is?
- *In het begin gaat het over het concrete volk Israël. Er wordt namelijk gezegd dat bij de profetie van Kajafas, de helse machten verbonden worden met de hemelse profetie, iets wat vaker in de geschiedenis van Israël zo was, zoals bij Bileam. Het was vanuit Kajafas gezien, beter dat Jezus zou sterven, want daardoor zou de eigen positie (van het volk, van de raad) blijven bestaan.*
- *Het volk wordt één op één overgezet tot de gehele wereld. Door te zeggen: "Het is toch beter dat er Één sterft voor het volk, want Hij is toch het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt".*
- *Ook door de zin 'Één voor het volk' te koppelen aan de zin uit het avondsmaalsformulier 'Ik voor u'.*
- *Het volk wordt gezien als de gelovigen. Niet iedereen kan namelijk zeggen 'Één is voor mij gestorven' daarvoor is geloof nodig. Door deze zin, wordt het volk verbreed naar alle gelovigen.*
- *Israël wordt gezien als de gelovige gemeente. Dit blijkt door de oproep om niet zomaar er vanuit te gaan bij dit volk te horen. Kajafas was immers ook niet een ware Israëliet; niet alles is Israël dat Israël heet.*
- *Het volk wordt regelmatig overgezet tot de gelovigen. Dit blijkt uit zinnen als: "Bij Hem zijn welkom: kerkelijke leiders, en zondaren, Één voor het volk".*
- b) Op welke manier wordt de betekenis voor Israël vanuit het tekstgedeelte benoemt?
 - *Niet.*
- c) Wordt de relevantie van deze betekenis uitgelegd? Komt bijvoorbeeld aan bod waarom Israël voor de luisteraars relevant is? Anders gezegd: wordt voorkomen dat de luisteraar (gechargeerd) kan denken: fijn om dit te weten, maar wat/moet kan ik ermee?
 - *Dit komt in het geheel van de preek niet aan de orde.*
- d) Op welke manier wordt de gemeente als geheel, maar ook de individuele luisteraar opgewekt om gestalte te geven aan de roeping tot het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen te bidden voor het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen de Schrift, maar ook de actualiteiten, te onderzoeken ten aanzien van Israël?
 - *Dit komt in het geheel van de preek niet aan de orde.*

Preek 7: Johannes 11:49-52

- a) Op welke manier wordt er in de preek over Israël gesproken? Wordt dit vergeestelijkt of wordt er zodanig over gesproken dat het duidelijk is dat het over een fysiek volk/land gaat?
 - a. Indien de betekenis wordt vergeestelijkt, wordt in de preek dan duidelijk waarom dit gebeurt en wordt ook duidelijk waarom de betekenis niet letterlijk is?
- *Het volk wordt als letterlijke natie weergegeven. Uit het tweede punt blijkt dit als de predikant benoemt dat Kajafas zegt dat het volk zal blijven bestaan wanneer er Één sterft, terwijl uiteindelijk het volk toch is vergaan, niet omdat Jezus niet stierf, maar omdat ze Hem verwierpen.*

-
- b) Op welke manier wordt de betekenis voor Israël vanuit het tekstgedeelte benoemt?
 - *Niet, behalve dat het dus voor het volk, en de rest van de wereld goed is dat Jezus zou sterven.*
- c) Wordt de relevantie van deze betekenis uitgelegd? Komt bijvoorbeeld aan bod waarom Israël voor de luisteraars relevant is? Anders gezegd: wordt voorkomen dat de luisteraar (gechargeerd) kan denken: fijn om dit te weten, maar wat/moet kan ik ermee?
 - *Niet, dit komt niet aan de orde.*
- d) Op welke manier wordt de gemeente als geheel, maar ook de individuele luisteraar opgewekt om gestalte te geven aan de roeping tot het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen te bidden voor het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen de Schrift, maar ook de actualiteiten, te onderzoeken ten aanzien van Israël?
 - *Niet, dit komt niet aan de orde.*

Preek 8: Johannes 11:50

- a) Op welke manier wordt er in de preek over Israël gesproken? Wordt dit vergeestelijkt of wordt er zodanig over gesproken dat het duidelijk is dat het over een fysiek volk/land gaat?
 - a. Indien de betekenis wordt vergeestelijkt, wordt in de preek dan duidelijk waarom dit gebeurt en wordt ook duidelijk waarom de betekenis niet letterlijk is?
 - *Bewust wordt het volk uit vers 50 uitgebreid naar het 'de kinderen van God' uit vers 52.*
 - *In het vervolg wordt het 'volk' dan ook gezien als de gelovige. Dit gebeurt voornamelijk door deze tekst te bezien vanuit het kader van de grote verzoendag, waarbij de offers zagen op het wegdoen van alle zonden der wereld. Ook door het spreken van Johannes de Doper als hij zegt: Zie het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt.*
 - *Kajafas bedoelt te zeggen dat met het sterven van Jezus de positie van het Sanhedrin blijft bestaan. In die zin wordt een concreet volk bedoelt.*
 - *De christelijke gemeente wordt in zekere zin boven het Joodse volk geplaatst. Dit blijkt uit de zin: "(..) Het is de grote genade van God, dat, de rijkdom van het Evangelie in Christus niet alleen tot de joden, maar tot de heidenen gekomen is".*
 - *Het volk (vers 50) wordt vereenzelvigd met alle gelovigen uit de wereld, door de zin dat: "opdat tot de uiterste einden der aarde, de volkeren zouden horen wat tot hun vrede dient: het is ons nut dat Één Mens sterft voor het volk, en niet het gehele volk verloren ga".*
 - *Vanuit de grondtaal wordt met het woord volk (2e keer in vers 50) een menigte individuen bedoelt. Daarmee wordt in deze preek alle individuen, alle gelovigen bedoeld.*
- b) Op welke manier wordt de betekenis voor Israël vanuit het tekstgedeelte benoemt?
 - *Israël zou volgens Kajafas blijven bestaan, wanneer er Één sterft. Echter is dit een vermeende betekenis, want dit was zijn bedoeling, maar hij kon het gevolg niet overzien.*
- c) Wordt de relevantie van deze betekenis uitgelegd? Komt bijvoorbeeld aan bod waarom Israël voor de luisteraars relevant is? Anders gezegd: wordt voorkomen dat de luisteraar (gechargeerd) kan denken: fijn om dit te weten, maar wat/moet kan ik ermee?
 - *Dit wordt in het geheel van de preek niet benoemd.*
- d) Op welke manier wordt de gemeente als geheel, maar ook de individuele luisteraar opgewekt om gestalte te geven aan de roeping tot het volk van Israël? Wordt de gemeente

opgeroepen te bidden voor het volk van Israël? Wordt de gemeente opgeroepen de Schrift, maar ook de actualiteiten, te onderzoeken ten aanzien van Israël?

- *Dit wordt in het geheel van de preek niet benoemd.*

Bijlage 3 – Vragenlijst voor de interviews

Hieronder is de vragenlijst vermeld die als uitgangspunt diende tijdens de interviews. Bij het zesde topic waren de vragen specifiek gericht op de preek van de desbetreffende respondent.

Welke factoren spelen mee voor predikanten bij het bepalen van de plek die de betekenis van een tekst voor Israël krijgt in de prediking?		
Topic	Voorbeeldvragen	
1 Affiniteit met Israël	1.1	Vind u 'Israël' een belangrijk thema?
	1.2	Bent u wel eens in Israël geweest?
	1.3	Volgt u de ontwikkelingen rondom Israël?
	1.4	Wat is volgens u het theologisch belang van Israël?
2 Toerusting vanuit de opleiding	2.1	Heeft de opleiding die u gehad heeft, voldoende theologische aandacht aan Israël besteed?
	2.2	Is er in de opleiding aandacht geweest voor de plek die Israël in de prediking inneemt?
3 Wie is Israël?	3.1	Wie wordt er volgens u bedoeld met Israël in Romeinen 9-11?
	3.2	Welke invloed heeft dat voor gedeelten uit het OT die gaan over Israël?
	3.3	Is het verbond met Abraham, overgegaan op de NT gemeente?
	3.4	Gelden de beloften voor het volk van Israël (inclusief de landsbelofte) nog steeds voor Israël?
	3.5	Kan een tekst die over Israël gaat, overgezet worden op de christelijke gemeente?
4 Profetie (m.b.t. Israël)	4.1	Hoe bepaalt u of een profetie over Israël gaat?
	4.2	Hoe bepaalt u of een profetie vervuld is?
	4.3	Hoe bepaalt u of een profetie meerdere vervullingen kan hebben?
5 Visie op toepassing preek	5.1	Vind u het belangrijk om de eerste (of letterlijke) betekenis aandacht te geven in de prediking?
	5.2	Moet de relevantie van een tekstgedeelte voor de luisteraars voorop staan?
	5.3	Ds. De Vries pleit voor de mogelijkheid van een typologische uitleg*. Gebruikt u die manier om de plek die Israël krijgt in uw preken te bepalen?
6 Gehouden preek	6.1	In uw preek X geeft u Israël plek Y . Wat heeft voor u meegespeeld om deze plek aan Israël te geven?
	6.2	In uw preek betreft u de tekst wel/niet op de christelijke gemeente van hier en nu. Hierbij lijkt het alsof u wel/geen aandacht heeft voor de betekenis voor het volk Israël. Wat is de reden om hier zo veel/weinig aandacht aan te geven?
7 Innovatie	7.1	Vindt u het nodig dat er meer aandacht voor Israël in de prediking komt?
	7.2	Wat is er, volgens u, nodig om meer aandacht voor Israël in de prediking te creëren?
	7.3	Hoe kan er meer aandacht komen, wat heeft u nodig om er meer aandacht aan te besteden

* De Vries, P. (2011). *De typologische Schriftuitleg*. Nieuwdorp/Nunspeet: Lectori Salutem